

POIŚ O PRZESZŁOŚCI

Odkrycia archeologiczne i paleontologiczne
w trakcie realizacji projektów dofinansowanych ze środków unijnych

I&E OP ABOUT THE PAST

Archaeological and paleontological discoveries
during the implementation of projects co-financed from EU funds

POIŚ O PRZESZŁOŚCI

Odkrycia archeologiczne i paleontologiczne
w trakcie realizacji projektów dofinansowanych ze środków unijnych

I&E OP ABOUT THE PAST

Archaeological and paleontological discoveries
during the implementation of projects co-financed from EU funds

Spis treści / Contents page

1.	 Sensacja archeologiczna na budowie autostrady A1 / Archaeological sensation at the construction site of A1 motorway	4
2.	 Tajemnice kujawskich czarnoziemów / The mysteries of the Kuyavian black earths	6
3.	 Autostradą w przeszłość / Motorway to the past	8
4.	 Nekropolia arystokracji wczesnej epoki żelaza / Necropolis of the early Iron Age aristocracy	10
5.	 Tysiące śladów pod autostradą Wielkopolski / Thousands of remains under the Greater Poland motorway	12
6.	 Prehistoryczne zwierzęta na budowie metra / Prehistoric animals at the underground construction site	14
7.	 Z biegiem nieutraconego czasu / As the unlost time goes by	16
8.	 Tajemnice przedmieść średniowiecznego Krakowa / The mysteries of the medieval Kraków suburbs	18
9.	 Tajemnice Teatru Starego głęboko ukryte / Deeply hidden secrets of the Old Theatre	20
10.	 O czym mówią wieki – przeszłość ukryta pod posadzką warszawskiej ASP / The wind of the centuries – past hidden under the floor of the Academy of Fine Arts in Warsaw	22
11.	 „Ostatnia wieczerza” w dawnym refektarzu / “The Last Supper” in a former refectory	24
12.	 Malowidło ukryte za ołtarzem / Painting hidden behind the altar	26
13.	 Dawny cmentarz i ukryta płaskorzeźba w Wilanowie / Old cemetery and a hidden relief in Wilanów	28
14.	 Luksusowe łaźnie Rzymskie w Łańcutcie / Luxurious Roman Baths in Łańcut	30
15.	 Cesarska Sala na Dworcu Głównym / Imperial Hall at the Main Railway Station	32
16.	 Podwodne skarby / Underwater treasures	34
17.	 Ślady epoki brązu i wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku na trasie S7 / Trails of the Bronze Age and the Polish-Soviet War 1920 on S7 route	36
18.	 Fortyfikacje na drodze ekspresowej nr 17 / Fortifications on the express way No 17	38
19.	 Pogrzeb po 100 latach – sekret kapliczki w Trzciance / Funeral after 100 years – the secret of the small shrine in Trzcianka	40

Na tropie historii, czyli POLiŚ o przeszłości

Program Infrastruktura i Środowisko to mnóstwo dużych i nowoczesnych inwestycji. Dlaczego w takim razie postanowiliśmy wydać album, w którym króluje przeszłość? Odpowiedź na pytanie jest prosta – myśląc o przyszłości, nie zapominamy o tym, co było przed nami. Chcemy zachować dziedzictwo kulturalne i historyczne Polski. Myślimy o nim zarówno w skali kraju, jak też pamiętając o tym, co mogło być ważne dla społeczności lokalnych.

Oddajemy w Państwa ręce publikację, w której pokazujemy, jak przeszłość przeplata się z przyszłością. Zależy nam na tym, by uświadomić czytelnikom albumu, jak ważna jest archeologia przy realizacji inwestycji unijnych. Przeprowadzone badania często dają nowe światło nie tylko na realizowaną inwestycję. Dzięki nim odkrywamy, uczymy się, poznajemy historię – przede wszystkim naszego kraju. Te odkrycia pomagają także budować obraz najbliższego otoczenia na przestrzeni wieków.

Jesteśmy dumni, że fundusze unijne poprzez wdrażany przez nas Program Infrastruktura i Środowisko mają tak duży wpływ nie tylko na wypełnianie białych kart historii Polski, ale też na rozwój naszego kraju. Musimy mieć świadomość, że gdyby nie fundusze unijne, nie mielibyśmy w Polsce tak wielu inwestycji. A z kolei gdyby nie one – nie byłoby tylu odkryć, ponieważ nigdy wcześniej badania archeologiczne w Polsce nie były prowadzone na tak dużą skalę.

Jak ważna jest praca archeologów, pokazujemy na każdym kroku – nie tylko prezentując jej efekty (jak w tym albumie), ale też wspierając sprawne wykonywanie ich obowiązków w trakcie realizacji inwestycji POLiŚ. Generalny konserwator zabytków oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków, którzy biorą udział w pracach związanych z naszymi inwestycjami, otrzymali wsparcie z unijnych środków pomocy technicznej POLiŚ. Wszystko po to, aby zoptymalizować i przyspieszyć proces inwestycyjny także w przypadku, gdy na plac budowy wkracza nadzór archeologiczny lub konserwatorski.

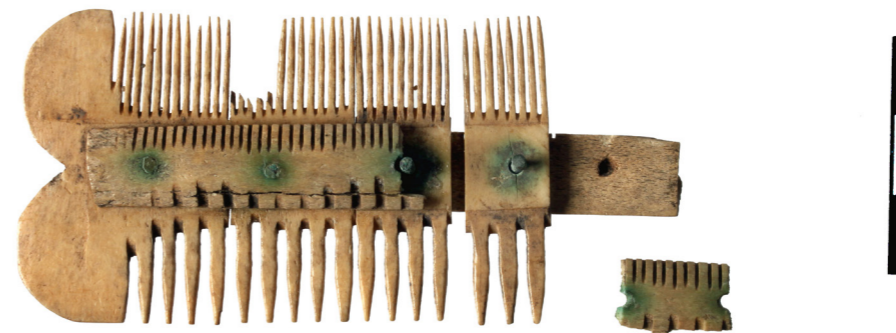
On the track of history, that is I&E OP about the past

The Infrastructure and Environment Programme covers plenty of large and technologically advanced investments. Thus, the question arises, why we decided to publish an album dedicated to the past? The answer is simple – while thinking about the future, we cannot forget what was before. Our aim is to preserve cultural and historical heritage of Poland. We think about it in national scale, yet remembering the issues of importance for the local communities.

We provide you with the album showing how the future entwines with the past. Our commitment is to make the readers aware of the importance of archaeology for implementation of the investments co-financed from the EU. The performed archaeological surveys frequently shed new light onto something more than the investment itself. They make us discover, learn and gain knowledge on history – primarily of our country. These discoveries enable us to build the image of our closest neighbourhood over the centuries.

We are proud that the EU funds allocated within the Infrastructure and Environment OP contribute to both filling the gaps in the history of Poland and to development of our country. We must be aware that the absence of EU funds would deprive us of many investments, while that their presence contributed to many discoveries, since archaeological surveys have never been carried out in Poland in such a scale before.

Every step demonstrates the importance of archaeologists' work – both by presenting its effects (as in this album) and by supporting effective performance of their duties during implementation of the I&E OP investments. The General Conservator of Monuments and Voivodeship's Conservators of Monuments involved in our investments received support from the EU technical assistance measure under the I&E OP. All this aimed at optimising and fostering the investment process, also when the command at the construction site is taken over by the archaeological or conservatory supervision.

Sensacja archeologiczna na budowie autostrady A1

Budowa autostrady A1, odcinek Toruń – Stryków

Minione 20 lat obfitowało nie tylko w inwestycje drogowe finansowane przez Generalną Dyрекcję Dróg Krajowych i Autostrad, ale również badania prowadzone na tysiącach stanowisk archeologicznych istniejących już wcześniej bądź zarejestrowanych podczas nadzoru archeologicznego. Są wśród nich takie, które zmieniły wyobrażenie o przeszłości i których wartość naukowa i poznawcza jest bezcenna. Do takich unikalnych w skali nie tylko Polski, ale całej Europy należy niewątpliwie stanowisko Bodzia na Kujawach, przebadane w trakcie badań ratowniczych prowadzonych w latach 2007–2009 w związku z planowaną budową autostrady A1 na odcinku Toruń – Stryków. To inwestycja realizowana w ramach środków Programu Infrastruktura i Środowisko. To tutaj odkryto pozostałości cmentarzyska elit państwa wczesnopiastowskiego. To jedyna tak elitarna nekropolia z czasów pierwszych władców Polski – Mieszka I i Bolesława Chrobrego. Liczy ona kilkadziesiąt grobów w typie zbliżonym do komorowych, datowanych na koniec X i I poł. XI w. Zmarli chowani byli wewnątrz prostokątnych drewnianych grodzów tworzących

cztery uporządkowane rzędy. W 14 przypadkach zwłoki złożono w drewnianych skrzyniach trumiennych, owiniętych dodatkowo tkaniną i wzmocnionych żelaznymi ozdobnymi okuciami. Jest to pierwszy w Polsce rozpoznany przypadek takiej obyczajowości pogrzebowej datowany na okres wczesnego średniowiecza. Wyjątkowe są nie tylko topografia cmentarza, jego ograniczona wielkość i wspomniane 4 rzędy grobowców. Zdziwienie i zachwyt budzi również niezwykle bogate, unikalne w skali europejskiej, wyposażenie zmarłych, mogące być ozdobą niejednej muzealnej ekspozycji. W grobowcach odnaleziono kilkaset paciorków szklanych, srebrnych, z karneolu i kryształu górskiego, wiele srebrnych pierścionków, a także wartościowych elementów uzbrojenia. Opracowane naukowo artefakty zaprezentowane zostaną szerokiej publiczności na wystawie dedykowanej odkryciom w Bodzi, która na stałe zagości w zmodernizowanym gmachu Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie. Projektowana jest także wystawa objazdowa po wybranych muzeach w Polsce i Europie.

Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk / The Institute of Archaeology and Ethnology, Polish Academy of Sciences

Archaeological sensation at the construction site of A1 motorway

Construction of A1 motorway, Toruń – Stryków section

The last 20 years abounded with both road investments financed by the General Directorate for National Roads and Motorways and surveys carried out at thousands of archaeological sites that have already existed or been recorded during the archaeological supervision. These cover the sites that changed our perception of the past and of priceless scientific and cognitive value. Such unique – in national and European scale – sites include the Bodzia site at Kuyavia, surveyed during the rescue research in 2007–2009 with regard to the planned construction of the A1 motorway at the Toruń – Stryków section. This investment was co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP. It was the site where the remains of the cemetery for the early Piast dynasty state aristocracy. This is the only such elite necropolis from the era of the first rulers of Poland – Mieszko I of Poland and Bolesław I The Brave. It contains several dozens of chamber-like graves, dated back to the end of 10th and the first half of 11th century. The descents were buried inside rectangular wooden enclosures

arranged in four rows. In 14 cases, the corpses were placed in wooden coffins, additionally wrapped in textile and enhanced with iron ornamental fittings. This is the first in Poland discovered case of such burial rituals dating back to the early middle ages. The site is unique for the cemetery's topography, its limited size and 4 rows of graves. Plentiful equipment of graves that is unique in European scale and that may add to many museum exhibitions compels both admiration and amazement. Several hundred of glass, silver, cornelian and rock crystal beads, plenty of silver rings and valuable weaponry were found in the graves. Scientifically studied artefacts will be presented to wide audience at the permanent exhibition dedicated to the Bodzia discoveries in the modernised building of the State Archaeological Museum in Warsaw. The touring exhibition through the selected Polish and European museums is also planned.

Składany grzebień kościany z osady wczesnosredniowiecznej / Folded bone comb from an early medieval settlement

Ciekawostką jest fakt, że w czasie prowadzenia badań, po zdjęciu warstwy ornej, niektóre groby i zabytki, w które wyposażano zmarłych na drogę pośmiertną, widoczne były na powierzchni pola. Z punktu widzenia pracy archeologów samo odkrycie nekropolii, choć tak spektakularne, było więc łatwe.

1. Interesting fact related to archaeological surveys is that upon removing the arable stratum, some graves and historical objects placed into the graves have been visible at the field surface. Thus, from the perspective of archaeological works, the discovery of necropolis, yet spectacular, was namely a piece of cake.

Przybliżenie środkowej części kościanego grzebienia / Zoom into the middle part of the bone comb

Grzebień kościany / Bone comb

Srebrna kapszka (pojemnik na amulety) z wyobrażeniem drapieżnego ptaka / A silver capsule (a container to store amulets) with an image of a bird of prey

Żelazny miecz z rękojeścią inkrustowaną srebrem / An iron sword with a hilt inlaid with silver

Tajemnice kujawskich czarnoziemów

 Budowa obwodnic Inowrocławia i Brodnicy w ciągu DK15

Archeologiczne wykopaliska ratownicze, przeprowadzone w latach 2013–2018 w pasie budowy obwodnicy Inowrocławia realizowanej w ramach projektu „Budowa obwodnic Inowrocławia i Brodnicy w ciągu DK15” dofinansowanego ze środków Programu Infrastruktura i Środowisko, po raz kolejny ujawniły ogromny potencjał badawczy, jaki mają kujawskie czarnoziemy. O tym, że Kujawy stanowiły swoisty tygiel dla osadnictwa społeczeństw prądziejowych i wczesnohistorycznych, wiadomo nie od dziś. Jednak skala prac badawczych podjętych wraz z szerokopłaszczyznowymi inwestycjami znacząco rozbudowała i poszerzyła wiedzę o przeszłości regionu. Lokalizacja trasy, okalającej od północy i wschodu miasto, spowodowała niemal dosłowny wgląd w ukryte pod ziemią relikty osiedli pierwszych rolników sprzed kilku tysięcy lat czy wczesnośredniowiecznych cmentarzy. W trakcie badań pozyskano ponad 200 tysięcy zabytków ruchomych datowanych od epoki kamienia po czasy nowożytne. Na trasie projektu na największe nagromadzenie relikwów prądziejowego i historycznego osadnictwa natrafiono w okolicach Markowic, Tupadeł, Latkowa i Sławęcinka, przy czym najszerzy

przekrój procesów osadniczych ukazały znaleziska pochodzące ze stanowisk nr 9 i nr 12 w Markowicach oraz nr 13 w Sławęcinku. Z epoki kamienia pochodzą m.in. fragmenty bogato ornamentowanych naczyń kultur pucharów lejkowatych i amfor kulistych, w tym naczynie pucharowe z przedstawieniem wozu, obustronnie ornamentowane misy, a także wiele naczyń sitowatych, zabytków rogowych, kościanych, kamiennych oraz krzemiennych. Archeologom podczas prac wykopaliskowych udało się także natrafić na relikty grobowca kurhanowego z czasów kultury ceramiki sznurowej z pochówkami szkieletowymi. Z epoki brązu znaleziono liczne naczynia ceramiczne, a także glinianą miniaturę grzechotkę, z okresu żelaza zaś wiele grobów z bogatym wyposażeniem w przedmioty codziennego użytku i biżuterię. Jednym z najbardziej wartościowych odkryć przy realizacji tej inwestycji jest niewątpliwie wczesnośredniowieczna nekropolia w Markowicach. Z tych czasów wśród znalezisk znajduje się duża ilość biżuterii i naczyń. Pozyskane w czasie badań znaleziska uzupełnią bogaty już zasób Muzeum im. Jana Kasprówicza w Inowrocławiu.

M. Biskup, Firma Archeologiczna Artefakt Krzysztof Błaszczyk, W. Siepien, Pracownia Archeologiczna Grandor Weronika Bajnowicz-Zgodzińska / M. Biskup, Architectural Design Company Artefakt Krzysztof Błaszczyk, W. Siepien, Archaeological Studio Grandor Weronika Bajnowicz-Zgodzińska

Wczesnośredniowieczna nekropolia pochodząca ze stanowiska nr 12 w Markowicach stanowi swoistego rodzaju wyjątek. Z uwagi na fakt, że cała mieściła się w granicach rozgraniczenia inwestycji, została rozpoznana w 100%. Zazwyczaj przestrzenne ograniczenia powodują, że duża partia stanowiska archeologicznego pozostaje nieodkryta.

The mysteries of the Kuyavian black earths

 Construction of the Inowrocław and Brodnica bypasses within the National Road No 15

Rescue archaeological excavations performed in 2013–2018 within the route of the Inowrocław bypass constructed under the “Construction of the Inowrocław and Brodnica bypasses within the National Road No 15” project co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP have once again revealed a great research potential featured by the Kuyavian black earths. The fact that the Kuyavia forms a specific melting pot of prehistoric and early historic settlement of communities has been commonly known, however the scale of research works combined with widespread investments significantly widened and expanded our know-how about the regional past. Location of the route, surrounding the city from the north and east, resulted in practically literal insight into the relics of settlements of the first farmers from several thousand years ago or early medieval cemeteries hidden in the ground. During the surveys, more than 200 thousand of movable historical objects dating back from the Stone Age to the modern times were acquired. Vast majority of relics of the prehistoric and historic settlement at the project route was discovered near Markowice, Tupadły, Latkowo and Sławęcinek,

while the broadest distribution of settlement processes was revealed by the artefacts found at site no 9 and 12 in Markowice and no 13 in Sławęcinek. Discoveries from the Stone Age include among others the pieces of lavishly ornamented vessels of Funnelbeaker and Globular Amphora cultures, including a cup-like vessel depicting a cart, bilaterally ornamented bows as well as may sieve vessels, horn, bone, stone and firestone artefacts. During the excavations, the archaeologists found the relics of burial mound from the Corded Wire culture with skeleton burials. Objects from the Bronze Age include numerous pottery as well as small earthen rattle, while from the Iron Age – many plentiful graves with everyday objects and jewellery. One of the most valuable discoveries made during this investment is undoubtedly the early medieval necropolis in Markowice. The medieval artefacts include plenty of jewellery and pottery. The objects found during the research will complement the rich collection of the Jan Kasprówicz Museum in Inowrocław.

Early medieval necropolis found at site no 12 in Markowica is somehow unique. Since the entire necropolis is located within the investment boundaries, it was surveyed in 100%. Due to spatial limitations, vast majority of archaeological sites remains usually undiscovered.

Bransoleta z brązu (XII w.) / Bronze bracelet (12th century)

Pacoki szklane z grobów / Glass beads from graves
Naczynie pucharowe z przedstawieniem wozu (4 tysiąclecie p.n.e.) / A cup type dish with a depiction of a wagon (4th millennium BC)

Srebrna moneta – denar Bolesława Krzywoustego (1157–1166 r.) / Silver coin – denarius of Bolesław Krzywousty (1157–1166)
Pacorki szklane z grobów / Glass beads from graves

Autostradą w przeszłość

Budowa autostrady A4 Rzeszów – Korczowa

Budowę autostrady A4 na podkarpackim odcinku, dofinansowaną ze środków unijnych w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko, archeolodzy od początku uważali za niezwykłą okazję do badań. Zakładali bowiem, że bogate osadnictwo w tym rejonie przełoży się na cenne odkrycia. I się nie pomylili. Z kilkudziesięciu stanowisk wyznaczonych do przeprowadzenia archeologicznych badań ratowniczych między Rzeszowem a Korczową najbogatsze okazały się te znajdujące się na odcinku Przeworsk–Radymno. Prowadziła je Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego. Najstarsze znaleziska datowane są na VI tysiąclecie p.n.e.! Odnaleziono m.in. groby i ślady po domostwach, co dowodzi, że wczesneolityczna ludność zamieszkiwała te tereny, prowadziła osiadły tryb życia i zajmowała się uprawą ziemi i hodowlą zwierząt. Były to pierwsze tego typu znaleziska na Podkarpaciu. Natrafiono także na groby z IV i III w. p.n.e., a także jedyny w tej części kraju grób megalityczny (pod Skołoszowem). W tym przypadku już widać, że ówczesna ludność przywiązywała dużą wagę do pochówku, a zmarli wyposażani

byli m.in. w przedmioty codziennego użytku, takie jak narzędzia z kamienia i krzemienia, które wkładano im do grobów. Podczas prowadzenia badań archeologicznych w okolicy Mirocina znaleziono m.in. bogato wyposażony grób władcy sprzed pięciu tysięcy lat. Z okresu kultury mierzanowickiej pochodzą kolejne odkrycia: liczne pochówki i charakterystyczne dla tego okresu jamy. Na pozostałych stanowiskach odnaleziono ślady osadnictwa z całego okresu prądziejów, średniowiecza i nowożytności – od wczesnego neolitu po relikty z okresu II wojny światowej. Poza pozostałościami po obiektach nieruchomości (jak domostwa, studnie czy pochówki), odkryto także zabytki ruchome: bardzo liczną ceramikę, przedmioty metalowe i ogromne ilości biżuterii. Wszystkich zabytków ruchomych znaleziono kilkadziesiąt tysięcy. Badania archeologiczne prowadzone w związku z budową autostrady A4 dają bogaty przekrój przez pradzieje. W sumie w trakcie prac znaleziono dziesiątki tysięcy różnych przedmiotów. Kilkaset z nich prezentowanych było m.in. podczas wystawy czasowej „Autostradą w przeszłość” zorganizowanej w 2011 r. w Muzeum Okręgowym w Rzeszowie.

Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego /
Foundation for Archaeological Centre in Rzeszów

Motorway to the past

Construction of A4 Rzeszów – Korczowa motorway

From the very beginning, construction of A4 motorway co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP at the Subcarpathian section has been reckoned by the archaeologist as a great occasion for research. They assumed that extensive settlement at this area will translate into valuable discoveries. And they were right. The sites located at the Przeworsk – Radymno section found to be the most abundant and valuable from all several dozens of sites established to perform rescue archaeological research between Rzeszów and Korczowa. The research was performed by the Rzeszów Archaeological Centre Foundation. The oldest discoveries are dated back to 6000 BC! They include among others graves and habitation remains which proved that these areas were inhabited by early Neolithic sedentary population involved in cultivation and animal farming activity. These are the first such discoveries in Subcarpathia. The other discoveries include the graves dated back to 4th and 3th century BC as well as the only megalithic grave (near Skołoszów) in this part of the country. We may observe that the ancient communities of this era have already put a great attention to burials and the decedents were provided

with among others everyday objects, such as stone and firestone tools, that were placed into their graves. Archaeological surveys near Mirocin resulted in such findings as among others a grave of a ruler with variety of objects dated to five thousand years. There were also another discoveries from the Mierzanowice culture: numerous burials and pits specific for this period. The other sites revealed settlement remains from the ancient, middle ages and nowadays – from early Neolith to the WWII relics. Apart from stationary object remains (such as habitations, wells or burials), many movable historical artefacts were discovered, such as: numerous pottery, metal objects and vast amounts of jewellery. In total, several thousand of movable artefacts were found. Archaeological research performed with regard to construction of A4 motorway provides an in-depth insight into the prehistory. Tens of thousands of different artefacts were discovered during the works. Several hundreds of them were presented among others during the temporary exhibition entitled “Motorway to the past” organised in the Regional Museum in Rzeszów in 2011.

Wczesneolityczne paciorki wykonane ze szkła i burzyny / Early medieval beads made of glass and amber
Naczynie z grobu szkielecowskiego z okresu rzymskiego / A dish from a skeletal grave from the Roman period

Najbardziej spektakularnym obiektem odnalezionym w czasie badań jest grób młodego księcia określany jako „grób księcia ze Szczytnej”. Fragmenty szkieletu mężczyzny ułożone były w pozycji skurczonej, na prawym boku, co było charakterystyczne dla grobów kultury ceramiki sznurowej (która swą nazwę wzięła od sposobu ozdabiania ceramiki odciskiem sznura).

The most spectacular object discovered during the surveys is a grave of a young prince called the “Grave of the Szczytna Prince”. Parts of a male skeleton were arranged in a crouched position, on right side, which was specific for the Corded Ware culture graves (named after cord-like impressions or ornamentation of pottery).

Naczynie (pucharek) z grobu „księcia ze Szczytnej” / A dish (a cup) from the grave of the „Duke of Szczytno”

Nekropolia arystokracji wczesnej epoki żelaza

Budowa Autostradowej Obwodnicy Wrocławia A8

Kiedy jeszcze pod koniec XX w. zaczęły się krystalizować plany budowy obwodnicy Wrocławia, stało się jasne, że na rozpoznanych jeszcze przez niemieckich archeologów przed II wojną światową stanowiskach archeologicznych w Domasławiu muszą zostać przeprowadzone kolejne już prace badawcze na szeroką skalę. Poprzednie miały miejsce m.in. w latach 1986 i 1996. Te ostatnie miały już charakter powierzchniowego badania rozpoznawczego w związku z planowaną realizacją dużej inwestycji drogowej, dofinansowanej ze środków Programu Infrastruktura i Środowisko. W latach 2006–2008 Zespół Archeologicznych Badań Ratowniczych Instytutu Archeologii i Etnologii PAN na znajdującym się w Domasławiu cmentarzysku ciałopalnym z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza (1350–400 r. p.n.e.) dokonał odkryć o przełomowym znaczeniu. Po raz pierwszy w ten sposób uchwyciono zróżnicowanie społeczne i majątkowe ówczesnego społeczeństwa i wyróżniającą się warstwę rodzaju arystokracji. Utrzymywała ona

żywe kontakty kulturowe z głównymi centrami kulturowymi z terenów alpejskich i Morza Śródziemnego. Odkrycie to zmieniło w istotny sposób obraz sytuacji kulturowej społeczeństw zamieszkujących tereny Polski południowo-zachodniej w VIII–V w. p.n.e., włączając je w ówczesny wiodący krąg kulturowy Europy prądziejowej. Spośród setek odkrytych obiektów szczególną wartość miały bogato wyposażone groby komorowe, w których pochowani byli przedstawiciele wyższej klasy społecznej. W grobach tych odkryto bardzo dużo luksusowych wyrobów, m.in. w postaci przeróżnych ozdób i broni. Importowane były one z alpejskiego kręgu najbardziej wtedy rozwiniętej w prądziejowej Europie kultury halsztackiej i północnej Italii. Odkryte podczas badań archeologicznych artefakty wchodzą w skład zbiorów Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, Oddział we Wrocławiu. Ekspozowane są na czasowej wystawie „Domasław – nekropolia arystokracji z wczesnej epoki żelaza (VIII–VI w. p. n. e)”, która była już prezentowana we wszystkich najważniejszych muzeach w Polsce.

Sensacyjnym wydarzeniem dla prowadzącego badania zespołu było odkrycie w jednym z bogato wyposażonych grobów komorowych pięknie malowanego czterokołowego wózka ceramicznego. Jest to obiekt związany z obrzędami grzebalnymi, dla których inspiracją były zapewne zwyczaje społeczeństw starożytnej Grecji.

Necropolis of the early Iron Age aristocracy

Construction of the A8 Wrocław Motorway Bypass

At the end of 20th century, when the plans to construct the Wrocław bypass have started to crystallise, the need for further widespread research works at the archaeological sites in Domasław explored previously by the German archaeologists before the WWII became clear. The previous surveys were performed among others in 1986 and 1996. The latter were actually the exploratory field surveys associated with the planned implementation of the large road investment, co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP. In 2006–2008, the Rescue Archaeological Research Team of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences made breakthrough discoveries at the crematory burial ground in Domasław dated back to the Bronze and early Iron Ages (1350–400 BC). Social and property differences of the then community and distinctive aristocracy class were captured in such a large scale for the first time. The latter has maintained incisive cultural relations with the major cultural centres from the Alpine and Mediterranean Sea areas. This discovery radically changed the picture of cultural situation of the societies inhabiting the areas of south-western Poland in 8th–5th

century BC, including them in the leading then cultural environment of the prehistoric Europe. From among hundreds of discovered objects, the chamber tombs with numerous artefacts, in which the representatives of aristocratic class were buried, were of particular importance. The tombs revealed plenty of luxurious products, among others in a form of various jewellery and weapon. These were imported from the Alpine areas of the Hallstatt culture and northern Italy belonging to the most developed ones in prehistoric Europe.

The artefacts discovered during archaeological surveys are included in the collection of the Institute of Archaeology and Ethnology of the Polish Academy of Sciences, division in Wrocław and presented at the temporary exhibition entitled “Domasław – necropolis of the early Iron Age aristocracy (8th–6th century BC)”, that has already been presented in all major museums in Poland.

Discovery of beautifully painted four-wheel ceramic cart in one of the chamber tombs with sumptuous artefacts was a true sensation for the surveying Team. This object is associated with burial rituals, most probably inspired by the practices of the ancient Greece societies.

Naczynie zoomorficzne malowane / Painted zoomorphic dish

Izabella Dołata-Daszkiewicz, Archiwum Zespołu Archeologicznych Badań Ratowniczych, IAE PAN Wrocław / Izabella Dołata-Daszkiewicz, Digital archive of Archaeological Research and Rescue Team, IAE PAN Wrocław

Naczynie „trojski” malowane / „Trojaki” painted dishes
Ceramiczny wózek kulbowy / Iconic ceramic cart

Branzolety / Bracelets
Ceramiczna miseczka malowana / Painted ceramic bowl

Aksesorium toaletowe z brązu / Bronze toilet accessories

Tysiące śladów pod autostradą Wielkopolski

Budowa drogi ekspresowej S5 Poznań – Wrocław, odc. Poznań – Kaczkowo

Budowa drogi ekspresowej S5 Poznań – Wrocław to jedna z inwestycji realizowanych ze środków unijnych w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko, której towarzyszyły przeprowadzone na zlecenie Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad ratownicze badania archeologiczne. Dzięki nim udało się uchronić od zniszczenia bezcenne dziedzictwo minionych epok. Dostarczyły one wielu informacji na temat zasiedlenia regionu Wielkopolski, a ich wyniki stanowią podstawę wielu opracowań naukowych. Na odcinku Poznań – Kaczkowo badania prowadzone były na kilku stanowiskach w powiecie leszczyńskim w gminie Lipno.

Prace archeologiczne na stanowisku Radomicko 2, które zarejestrowano podczas badań powierzchniowych w 1982 r., dały niezwykle efekty. Ujawniono 241 obiektów nieruchomych (jamy, dołki postępujące, wykopy budowlane, budynki kamienne, kamienno-ceglane oraz ziemiankowe i słupowe, jak również gruzowiska i murki, słupy drewniane, rowy i wypełniska budynków), z czego w 178 znaleziono materiał pozwalający na ustalenie chronologii. Najwięcej obiektów datowanych jest na XV–XIX w.

Łącznie zanotowano 6723 artefakty, w tym: 4297 fragmentów ceramiki naczyńowej, 32 bryłki polepy, 1498 fragmentów kości zwierzęcych, 246 fragmentów metali, 3 krzemienie, monety oraz wyroby ze skóry, 168 fragmentów szkła, 254 fragmenty cegły, 224 fragmenty kafli oraz 1 żarno. Dzięki odkryciom dokonany na stanowisku w Radomicku prześledzić można ewolucję zabudowy folwarcznej na przestrzeni kilku wieków. Stąd też zalicza się je do najbardziej interesujących stanowisk odkrytych w ostatnich latach na terenie Wielkopolski.

Z kolei na stanowisku Targowicko 31, zarejestrowanym podczas nadzoru archeologicznego związanego z inwestycją drogową, odkryto osadę i wczesnośredniowieczne cmentarzysko. W wyniku przeprowadzonych badań zadokumentowano łącznie 319 obiektów, z których 106 dostarczyło materiału zabytkowego. Jego analiza pozwoliła na stwierdzenie, że stanowisko zawiera ślady dwóch wczesnośredniowiecznych faz osadniczych (faza I: osada z II poł. VII w.–VIII w.; faza II: (IX?) X–XI w.) i cmentarzysko szkieletowe (II poł. XI–XII w.).

Do najciekawszych obiektów odkrytych na stanowisku Radomicko należą niewątpliwie pozostałości po prostokątnym fundamencie kamiennego budynku (z zachowanymi brukiem, klatką schodową i rampą oraz murami działowymi) oraz fundament o kształcie owalnym, który mógł być związany z budynkiem wieżowym.

Thousands of remains under the Greater Poland motorway

Construction of S5 Poznań – Wrocław express way, Poznań – Kaczkowo

Construction of S5 Poznań – Wrocław expressway is one of the investments implemented from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP accompanied by the rescue archaeological research commissioned by the General Directorate for National Roads and Motorways. This research prevented damage of priceless heritage of the past ages and provided plenty of information on the settlement in the Greater Poland region. Their results form the basis of many scientific studies. At the Poznań – Kaczkowo section, research was performed on several sites in the Leszczyński Powiat in Lipno Commune.

Archaeological works at the Radomicko 2 section, recorded during surface field surveys in 1982, brought unexpected results. 241 stationary objects (pits, postholes, truncations, stone as well as stone and brick buildings, followed by pit and pole houses, as well as debris and walls, wooden poles, ditches and fills of the building) were discovered, while in 178 of which the materials enabling determination of chronology were found. Vast majority

of stationary objects is dated back to 15th – 19th century. There were 6723 artefacts in total, including: 4297 pottery pieces, 32 pug nubs, 1498 parts of animal bones, 246 metal pieces, 3 firestones, coins and leatherwear, 168 glass pieces, 254 brick pieces, 224 tile pieces and 1 quern. The discoveries made at the Radomicko site enabled tracing back the evolution of manorial settlement throughout several ages. Thus, it is classified among the most valuable sites discovered in recent years in the Greater Poland region.

At the Targowicko 31 site recorded during archaeological supervision related to the road investment, a settlement and early medieval cemetery were discovered. In effect of surveys, 319 objects were recorded in total, 106 of which provided a historical material. In effect of analysis it was determined that the site contains the remains of two early medieval settlement stages (stage I: settlement from the second half of the 7th–8th century; stage II: (9th?) 10th–11th century) and skeleton burial ground (second half of the 11th–12th century).

5.

The most interesting objects discovered at the Radomicko site include the remains of rectangular foundation of a stone building (with preserved cobblestone, staircase and a ramp as well as dividing walls) and oval foundation that could be associated with a tower structure.

Stadnia wczesnośredniowieczna / Early medieval well

Drewniana łopata ze studni wczesnośredniowiecznej / A wooden shovel from an early medieval well

Budynnek, widok od północy / A building, view from the north

Pacownia Archeologiczno-Konserwatorska ARCHEOPLAN Przemysław Wierzbicki / Przemysław Wierzbicki ARCHEOPLAN Archaeological and Conservation Studio

Mur / budynek / Walls and stone pavements / Grob kultury pomorskiej / Pomeranian culture grave

Prehistoryczne zwierzęta na budowie metra

Budowa II linii metra, wraz z infrastrukturą towarzyszącą i zakupem taboru – etap II
Budowa II linii metra, wraz z zakupem taboru – etap III

Codziennie z warszawskiego metra korzysta około pół miliona pasażerów. Koleją podziemną podróżuje się szybciej, wygodniej, a dystanse w wielkim mieście zdają się dzięki niej kurczyć. Choć dla wielu użytkowników rozbudowa drugiej linii metra, którą wsparły środki unijne w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko, to krok w przyszłość, to dla zespołu czuwających przy robotach ziemnych specjalistów jest to prawdziwe spotkanie z historią – i to jaką! Nadzór archeologiczny to niezwykle ważny element prac budowlanych prowadzonych pod tak rozległym i starym miastem jak Warszawa. Najczęściej obejmują one poziom nawarstwień i obiektów powstałych podczas istnienia miasta, czyli do głębokości około 3 metrów od powierzchni. Pozwalają one ujawnić na przykład przedwojenny przebieg ulic czy dawną linię zabudowy. Zdarza się jednak, że poniżej tego poziomu, a także poniżej kanalizacji wykonanej według projektu Williama Lindleya z lat 1876–1878, natrafia się na niezwykle znalezisko. Takim odkryciem jest ponad 100-letnia studnia, którą odsłonięto podczas prac nad budową stacji Księcia Janusza w lutym 2018 r. Studnię odkryto na głębokości 9 metrów pod powierzchnią terenu, a eksploracja jej

dna ujawniła liczne gliniane i szklane przedmioty, które prawdopodobnie wpadły do niej w czasach, kiedy studnia była jeszcze użytkowana. Na jeszcze starsze, liczące bowiem nawet 132 000 lat, znalezisko natrafiono podczas budowy stacji metra Płocka na warszawskiej Woli. Były to szczątki – kości miednicy oraz fragmenty kończyn 20-letniej samicy słońa leśnego. Te okazałe ssaki były nawet dwukrotnie większe od ich współczesnych kuzynów, osiagały 4,5 metra wysokości, a ich waga dochodziła do 7 ton. Przedstawiciele tego gatunku żyli na terenach obecnej Polski w interglacjale eemskim, a wyginęli około 115 tysięcy lat temu. Innym wielkim ssakiem, na którego kości natrafiono podczas prac nad II linią metra po prawej stronie Wisły, był prażubr, zwany też żubrem pierwotnym. Wskazówką pozwalającą na identyfikację tego popularnego w plejstocenie zwierzęcia było odkrycie czaszki z charakterystycznymi, masywnymi rogami o dużej rozpiętości. Biorąc pod uwagę cenne odkrycia, poczynione podczas budowy metra, prace te można nazwać prawdziwą ekspedycją w głąb przeszłości.

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Metro Warszawskie Sp. z o.o. / State Archaeological Museum in Warsaw, Metro Warszawskie Sp. z o.o.

Prehistoric animals at the underground construction site

Construction of the second underground line, along with the accompanying infrastructure and the purchase of rolling stock – 2nd stage

About half a million passengers use the Warsaw underground every day. Travel by underground rail is faster and more comfortable, and distances in a big city seem to shrink thanks to it. Even though for many users the expansion of the second underground line, co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP, is a step into the future, for a team of specialists who watch over earthworks, it is a real encounter with history – and what history! Archaeological supervision is an extremely important element of construction works carried out under such a vast and old city as Warsaw. Most often they cover the level of stratification and objects formed during the city's existence, i.e. up to a depth of about 3 meters from the surface. They allow revealing, for example, the pre-war course of streets or the old line of buildings. However, sometimes, below this level and below the sewage system made according to the design by William Lindley from 1876–1878, they come across an unusual finding. Such a discovery is over 100-year-old well which was exposed during work on the construction of Prince Janusz station in February 2018. The well was discovered 9 meters

below the surface, and the exploration of its bottom revealed numerous clay and glass objects which probably fell into it at a time when the well was still in use. An even older find, even 132,000 years old, was unearthed during the construction of the Płocka underground station in Warsaw's Wola district. These were the remains – pelvic bones and fragments of limbs – of a 20-year-old female straight-tusked elephant. These magnificent mammals were even twice as large as their modern cousins, reaching 4.5 meters in height and weighing up to 7 tons. Representatives of this species lived in the territory of present-day Poland in the Eemian interglacial and became extinct about 115 thousand years ago. Another large mammal whose bones were found during work on the second underground line on the right side of the Vistula was the steppe bison. The discovery of a skull with characteristic, massive, wide-spanning horns was a clue to identify this animal, popular in the Pleistocene. Taking into account the valuable discoveries made during the construction of the underground, this work can be called a real expedition into the past.

► Eksploracja przy odkryciu ciosu ssaka słoniowatego / Exploration at the site of the discovery of the tusk of elephantine mammal
► Cios ssaka słoniowatego / Tusk of elephantine mammal

Ciosy, czyli przekształcone górne siekacze słońa leśnego, gatunku, którego szczątki odnaleziono w wykopie warszawskiego metra, charakteryzowały się bardzo dużymi rozmiarami i prostym kształtem.

Tusks, i.e. the transformed upper incisors of the straight-tusked elephant, a species whose remains were found in the excavation of the Warsaw underground, were characterised by very large dimensions and a straight shape.

Krag tura lub prażubra / Vertebrae of aurochs or steppe bison

Z biegiem nieutraconego czasu

Poprawa jakości środowiska miejskiego w Sochaczewie poprzez renowacje i rozwój terenów zieleni

Położony u zbiegu trzech rzek, Bzury, Pisi i Utraty, Sochaczew to miasto słynące z uroku tradycyjnej mazowieckiej architektury oraz kameralnej atmosfery. Od niedawna, dzięki wsparciu Funduszy Europejskich, blask odzyskują tutejsze parki, tereny nadbrzeżne oraz obiekty małej architektury. Prace ziemne, związane z rewitalizacją alejek oraz chodników miejskich, okazały się też niezwykle okazją do odsłonięcia sochaczewskich kart historii. Stało się tak, ponieważ działaniom renowacyjnym towarzyszyły badania archeologiczne!

Liczne znaleziska, poczynione podczas prac przy realizacji projektu „Poprawa jakości środowiska miejskiego w Sochaczewie poprzez renowacje i rozwój terenów zieleni” dofinansowanego ze środków Programu Infrastruktura i Środowisko, miały w dużej mierze charakter militarny. Wśród nich były na przykład łuski karabinowe oraz ołowiane kulki szrapnelowe. Do wojennych odkryć należała również lufa karabinku *Mausera*. Broń ta, nazywana też *Kar98k*, była niemieckim karabinkiem okresu II wojny światowej. Innym

artefaktem z tego okresu jest niemiecki pistolet sygnałowy *Leuchtpistole wz. 42 „LeuP 42”* kalibru 27 mm. Przystosowany był do wystrzeliwania rac, a produkowany w zakładach Walthera. W czasie II wojny światowej *Leuchtpistole* był przepisowym pistoletem sygnałowym *Wehrmachtu* i *Waffen-SS*. Dalsze prace archeologiczne związane z rewitalizacją przestrzeni publicznej miasta ukazały różne narzędzia i przedmioty metalowe. Były to m.in. monety, niektóre datowane nawet na XVIII w. Inne znaleziska to na przykład żelazne ostrze toporka oraz mosiężny widelec. Odnalezione przedmioty to cenne świadectwo historii Sochaczewa i jego okolic, dlatego weszły w skład wystawy okolicznościowej towarzyszącej Nocy Muzeów w 2019 r.

Liczne artefakty militarne odnalezione w Sochaczewie mają związek z bitwą nad Bzurą, słynnym starciem sił polskich i armii III Rzeszy w kampanii wrześniowej 1939 r. oraz późniejszą okupacją Sochaczewa.

As the unlost time goes by

Improving quality of urban environment in Sochaczew by restoration and development of green areas

Sochaczew, situated at the confluence of three rivers – Bzura, Pisia and Utrata, is the city famous of its charm of traditional Mazovian architecture and cheerful atmosphere. Only recently, thanks to support from the European Funds, the city's parks, riverside areas and small architecture have been regaining its lustre. Earthworks related to restoration of park alleys and urban pavements became a unique opportunity to reveal the city's cards of history. This was mainly because the restoration works were accompanied by archaeological surveys!

Numerous discoveries made during the works related to implementation of the “Improving quality of urban environment in Sochaczew by restoration and development of green areas” project co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP were usually of military nature. These included among others rifle shells, lead shrapnel bullets and a barrel of Mauser bolt-action rifle. This weapon, also called *Kar98k*, was a German rifle used during the WWII. The other artefact from this period is the German flare gun *Leuchtpistole 42 (LeuP 42)*, calibre 27 mm. This rifle, adjusted for flares, was manufactured in the Walther's plants.

During the WWII, *Leuchtpistole* was the standard flare gun of *Wehrmacht* and *Waffen-SS*. Further archaeological works related to urban public space restoration revealed various tools and metal objects. These included among others coins, some of them dated back to even 18th century. The other discoveries include, for example, iron axe blade and brass fork, found in the area of excavation for the path leading to the Podzamcze Street. These artefacts, as the valuable witness of history of Sochaczew and its neighbourhood, formed a part of a commemorative exhibition under the 2019 Long Night of Museums.

Numerous military artefacts found in Sochaczew are associated with the battle of the Bzura, a famous battle between the Polish military forces and the III Reich army during the September campaign in 1939 and the resulting occupation of Sochaczew.

Kamień młyński z czerwonego marmuru / Millstone made of red marble

Museum Ziemi Sochaczewskiej i Pola Bliwy nad Bzurą / The Museum of Sochaczew Land and Battle of Bzura River

Wkopiska na Podzamczu / Excavations at the Castle Boroughs

Ceramika znaleziona przy relikwiach średniowiecznej młyna / Pottery found next to the relics of a medieval mill

Lufa ceramiczna, II poł. XVII w. Podzamcze / Ceramic pipe, 2nd half of 17th century, Castle Boroughs

Tajemnice przedmieść średniowiecznego Krakowa

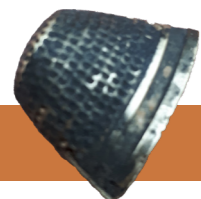
 Budowa nowych odcinków sieci ciepłej wraz z przyłączami i węzłami ciepłowniczymi w celu likwidacji istniejących lokalnych źródeł ciepła opalanych paliwem stałym w Krakowie i Skawinie - etap I

Gdyby nie ochrona środowiska i walka ze smogiem, możliwe że nigdy nie przebadano by w naukowy sposób pogranicza trzech ważnych ośrodków leżących na peryferiach średniowiecznego Krakowa: miasta Kleparz, królewskiej jurydyki Pędzichów oraz królewskiej jurydyki Garbary (obecna dzielnica Piasek). Dopiero tak duża inwestycja, współfinansowana ze środków unijnych Programu Infrastruktura i Środowisko, jak budowa nowych odcinków sieci ciepłej, pozwoliła na przeprowadzenie badań na tak dużą skalę. Wszystkie odkrycia dały możliwość m.in. zrekonstruowania układów komunikacyjnych i położenia większości budynków, znanych dotąd jedynie z niedokładnych opisów historycznych i nieściślych map. Najbardziej spektakularnym odkryciem jest niewątpliwie XV-wieczny cmentarz odkryty przy ul. Łobzowskiej – największy w Krakowie, mógł bowiem mieć powierzchnię nawet 3 ha. Mieszkańców Garbar chowano na nim przez około 300 lat, do czasu zniszczenia nekropolii przez Austriaków.

Może tu leżeć nawet kilkadziesiąt tysięcy osób. O ile samo istnienie nekropolii nie jest zaskoczeniem dla archeologów – cmentarz

pojawia się na starych mapach Krakowa – o tyle podczas wcześniejszych prac badawczych prowadzonych w rejonie Garbar nie ustalono jego lokalizacji ani też nie określono jego wielkości. Teraz archeologom udało się odnaleźć ponad 60 pełnych ludzkich szkieletów, a także liczne kości. Z kolei na Pędzichowie odkryto m.in. fragment nieznaną dotychczas ulicy, zlikwidowanej zapewne pod koniec XVI w., gdzie znaleziono przedmioty świadczące o wysokiej randze tego miejsca. Najcenniejsza jest ołowiana bulla (pieczęć) przedstawiająca papieża Pawła II, znaleziono także wiele monet, ozdób stroju, srebrną i złotą biżuterię czy bogato zdobione przedmioty codziennego użytku. Odkryto również drewniane konstrukcje i dębowe bele przekładane kamiennym brukiem, będące pozostałością dróg, pochodzące z XVI w. Archeolodzy nie wykluczają, że znaleźli też pozostałości rozebranego na początku XIX w. kościoła św. Krzyża benedyktynów słowiańskich, stojącego od XIV w. przy skrzyżowaniu ulic Pędzichów i Słowiańskiej. Większość ruchomości odnalezionych podczas badań zostanie w przyszłości zaprezentowana szerokiej publiczności na wystawach w Muzeum Archeologicznym.

Beata Galińska, Justyna Janosz-Romaniec

Kleparz, będący dziś jedną z dzielnic Krakowa, w średniowieczu był osobnym miastem. Na prawie magdeburskim lokował go król Kazimierz Wielki, nadając mu wówczas nazwę Florencja, od wezwania kościoła parafialnego wzniesionego tu pod koniec XII w.

The mysteries of the medieval Kraków suburbs

 Construction of the new sections of heating system along with connections and nodes in order to eliminate the existing local heat sources fired with solid fuels in Kraków and Skawina – stage I

Scientific research of the borderland of three crucial locations situated at the peripheries of medieval Kraków: the city of Kleparz, royal autonomous enclave (so called jurydyka, from Latin: iuridicus) of Pędzichów and the royal autonomous enclave of Garbary (currently the Piasek District) would not probably be possible without environmental protection and smog control activities. Only such a large investment, co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP, as the construction of the new sections of heating system enabled wide-scale surveys. All discoveries provided the opportunity to, inter alia, reconstruct the transport systems and location of vast majority of buildings, previously known from abrupt historical descriptions and inaccurate maps. The 15th century cemetery at Łobzowska Street – the largest in Kraków and of the presumed area reaching even up to 3 ha – belongs undoubtedly to the most spectacular discoveries. The citizens of Garbary have been buried there for almost 300 years, until the necropolis was damaged by the Austrians. It may incorporate even up to several dozen hundreds of people. While the presence of necropolis as such was not surprising to the archaeologists – the cemetery appears on

the old maps of Kraków - the previous archaeological surveys carried out in the area of Garbary have failed to determine neither its location nor size. Now the archaeologists managed to find more than 60 complete human skeletons and plenty of bones. In Pędzichów, they discovered among others a section of a previously unknown street, most probably liquidated at the dusk of 16th century, where the objects proving a high range of this place were found. The most valuable artifacts include the lead bull (seal) depicting Pope Paul II, plenty of coins, garnish, silver and gold jewellery or lavishly ornamented everyday objects. The other discoveries encompass wooden structures and oak beams interlaid with cobblestone and being the remains of roads originating from 16th century. The archaeologists do not rule out that they also found the remains of the St. Cross church of the "Slavic" Benedictines located at the crossing of Pędzichów and Słowiańska Streets since 14th century and demolished in the early 1900s. Vast majority of movable objects found during the surveys will be presented in future to wide audience at the exhibitions in the Archaeological Museum.

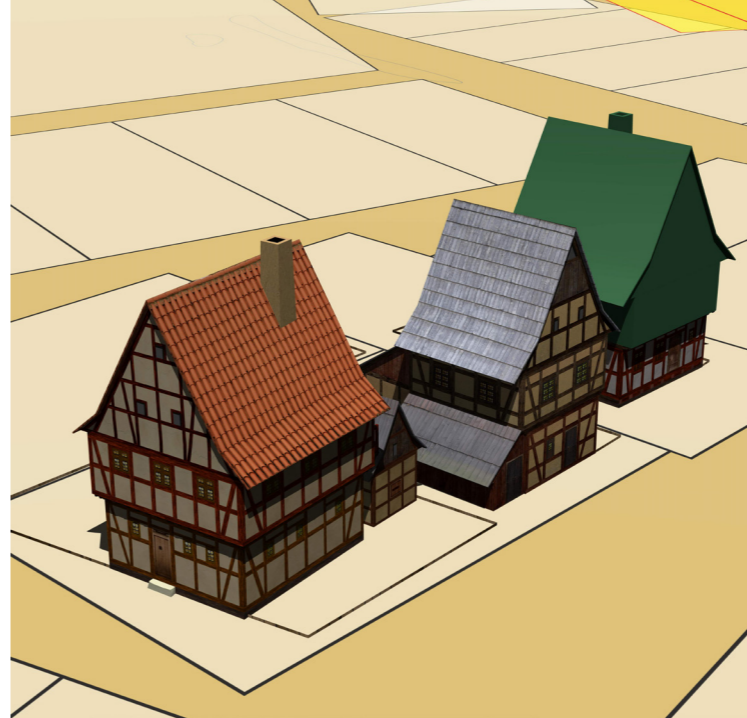
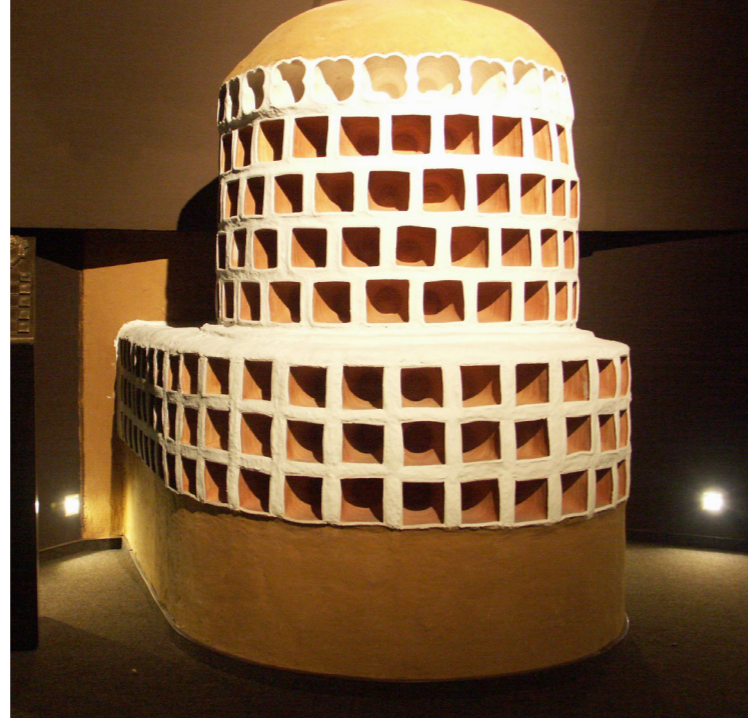
Piecząc papieżka / Papal seal
Pięciopalek srebrny / Silver ring

8. Kleparz, today one of the Kraków districts, functioned as a separate town in the Middle Ages. It incorporated under the Magdeburg law, by king Casimir The Great, naming it Florencja. This name originated from the invocation of the parish church erected here at the end of 12th century.

Naczynko drewniane / A wooden dish

Tajemnice Teatru Starego głęboko ukryte

Renowacja Teatru Starego w Lublinie

Pierwszy spektakl w Teatrze Starym w Lublinie odbył się w roku 1822. Jednak historia miejsca, gdzie stoją fundamenty gmachu, sięga wieków, a nawet tysięcy lat wstecz. Przy zachodniej ścianie obiektu natrafiono na grób sprzed 5 tysięcy lat. Zmarłego wyposażono w dary grobowe – naczynia ceramiczne i narzędzia krzemienne.

Początek wielkim wykopaliśkom pod murami teatru dał projekt jego rewitalizacji dofinansowany ze środków unijnych w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko na lata 2007–2013. Badania archeologiczne przeprowadzono na dużą skalę, towarzyszyło im otwarcie obszaru o rozpiętości 200 m² i głębokości ponad 8 metrów. Miały one na celu ustalenie historii zagospodarowania – poczynając od relikwów osady doby plemiennnej (teren te od około VI w. były zasiedlone przez Słowian), przez średniowieczne kamienice mieszczańskie, po zabudowę murowaną. Najstarsze ujawnione w tym miejscu ślady kamienia wskazują na zastosowanie techniki szachulcowej, zwanej również szkieletową, gdzie drewniane ruszty ścian wypełniane były gliną, sietką, trocinami. Jest to zaskakujące, ponieważ powszechnie

tą metodą wiąże się z budownictwem miast Europy Zachodniej. Ustalono, że pozostałości tych domów pochodzą z okresu nadania Lublinowi przez króla Władysława Łokietka prawa magdeburgskiego, tj. z roku 1317. Zauważono również, że szachulcowe budynki były trawione przez liczne pożary, kolejne zaś, bardziej nowoczesne, wzniesiono na zgliszczach poprzednich. Badania ujawniły także, że w stuleciach XVI i XVII murowane kamienice zaczęły zastępować wcześniejszy typ zabudowy. Jednym z najbardziej interesujących odkryć jest odnaleziony w dawnym gotyckim domu, położonym na parceli południowej, piec z kafli garnkowych. Choć odnaleziono tylko jego zgliszczka, to dzięki żmudnej pracy można podziwiać jego rekonstrukcję na drugim piętrze, na balkonie widowni gmachu. Podobnie stało się z innymi artefaktami, które są obecnie prezentowane w odnowionej przestrzeni Teatru Starego. Zainteresowani mogą również oglądać interaktywne tablice szklane prezentujące przeszłość miejsca oraz film w technologii animacji 3D, ukazujący losy parceli zajętych przez Teatr Stary.

Patronia ARCHEE / ARCHEE Studio

Podczas badań archeologicznych pozyskano bogatą kolekcję zabytków ruchomych, najliczniej reprezentowanych przez naczynia ceramiczne oraz ich fragmenty, w tym elementy późnośredniowiecznej zastawy kuchennej. Część z nich oglądać można w foyer Teatru Starego.

Deeply hidden secrets of the Old Theatre

Renovation of the Old Theatre in Lublin

The first performance at the Old Theatre in Lublin took place in 1822. However, the history of the place where the foundations of the building are located goes back centuries or even thousands of years. 5 thousand-year-old grave was found by the western wall of the building. The deceased was equipped with grave gifts – ceramic vessels and flint tools. The great excavations under the walls of the theatre started with its revitalisation project co-financed from EU in the framework of Infrastructure and Environment OP for 2007-2013. Archaeological research was carried out on a large scale and accompanied by the opening of an area of 200 m² and a depth of more than 8 meters. Its goal was to establish the history of development – starting from the settlement relics of tribal days (these areas were inhabited by Slavs from around the 6th century), through medieval burgher tenement houses, to brick buildings. The oldest traces of tenement houses revealed here indicate the use of the wattle and daub technique in which the wooden lattice of the walls was filled with clay, chaff and sawdust. This is surprising because this method is commonly associated with construction of Western European cities. It was

established that the remains of these houses come from the period when King Władysław Łokietek granted Lublin the Magdeburg Rights, i.e. in 1317. It was also noticed that the wattle-and-daub buildings were consumed by numerous fires, and successive, more modern ones, were erected on the ruins of previous houses. The research also revealed that in the 16th and 17th centuries brick houses began to replace earlier type of buildings. One of the most interesting discoveries is a stove made of pot tiles found in a former Gothic house located on the southern plot. Although only its ruins have been found, thanks to the laborious work, its reconstruction can be admired on the second floor on the circle of the building seats. The same was done with other artefacts which are now on display in the renovated space of the Old Theatre. Those interested can also watch interactive glass boards presenting the past of the place and a film in 3D animation technology showing the past of the plots occupied by the Old Theatre.

9.

During the archaeological research, a rich collection of movable artefacts was gathered, most often represented by ceramic vessels and their fragments, including elements of late medieval kitchenware. Some of them can be seen in the foyer of the Old Theatre.

Rekonstrukcja 3D XVII-wiecznej misy / 3D reconstruction of a 17th-century bowl

Zarys ścian / Outline of the walls
Rekonstrukcja 3D zabudowy / 3D reconstruction of buildings

21

O czym mówią wieki – przeszłość ukryta pod posadzką warszawskiej ASP

Akademia Otwarta - przebudowa i renowacja Pałacu Czapskich Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie na potrzeby działalności kulturalnej i edukacji artystycznej

Dla jednych uznana uczelnia wyższa, dla drugich perełka architektoniczna i jeden z piękniejszych przystanków na Krakowskim Przedmieściu. Dla pasjonatów historii zabytkowy obiekt, którego początki sięgają roku 1680, kiedy wzniesiono go dla prymasa Michała Radziejewskiego. Pałac Czapskich, bo o nim mowa, przeszedł liczne przebudowy, a znany nam współcześnie wygład to efekt powojennej odbudowy, nawiązującej do późnobarokowego stylu, nadanego mu w połowie XVIII w. Obecnie, dzięki wsparciu Funduszy Europejskich, gmach Akademii Sztuk Pięknych, zyskuje także nowe znaczenie dla archeologów. Dzięki prowadzonym pracom związanym z renowacją budynku, współfinansowanym ze środków unijnych Programu Infrastruktura i Środowisko, w przestrzeni pod budynkiem ujawniono pozostałości dawnych murów oraz systemu ceglanych kanałów grzewczych. Odsłonięte relikty świadczą o skomplikowanej chronologii i przynajmniej kilku przebudowach architektonicznych

budowli. W trakcie prac archeologicznych eksperci dotarli m.in. do dawnego poziomu użytkowego – miejsca posadowienia, utworzonej z ceglanych płytek. Kolejne prace pozwoliły na odsłonięcie oryginalnego, pochodzącego zapewne z XVII/XVIII w. systemu ogrzewania – ceglanych kanałów, którymi odbywała się cyrkulacja powietrza. Specjaliści określili stan poszczególnych odkrytych konstrukcji jako bardzo zróżnicowany, część kanałów okazała się szczelnie wypełniona gruzem i piaskiem, inne zostały poddane nie zawsze skutecznym rekonstrukcjom sięgającym XIX i początków XX w. Realizacja projektu przebudowy Pałacu Czapskich, w tym adaptacja części pomieszczeń na cele ekspozycyjno-muzealne, w świetle poczynionych odkryć, okazała się wielkim wyzwaniem. Wobec powyższego zespół badawczy zdecydował się na wykonanie dokumentacji pomiarowej w formie modeli przestrzennych odkrytych relikwów oraz ortofotomap wybranych przestrzeni.

Wykop na poziomie / Wykop na poziomie Archaeological Studio

The wind of the centuries – past hidden under the floor of the Academy of Fine Arts in Warsaw

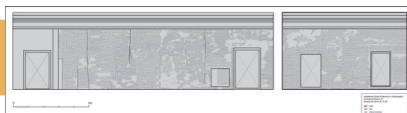

Open Academy – reconstruction and restoration of the Czapski Palace of the Academy of Fine Arts in Warsaw for the purposes of cultural activity and artistic education

For some – a recognized university, while for the others - a pearl of architecture and one of the most beautiful spots at the Krakowskie Przedmieście Street. For the history enthusiasts, this place is a historical building dating back to 1680, when it was erected for Primate Michał Radziejewski. The Czapski Palace – because this is what we are speaking of – has been subject to numerous reconstructions and its nowadays form is the effect of the post-war reconstruction reminiscent to the late Baroque style given to it in the mid-18th century. At present, thanks to support from the European Funds, the building of the Academy of Fine Arts gains the new importance for the archaeologists. The works associated with restoration of the building, co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP, revealed the remains of old walls and bricked heating channel system in the space under the building. The excavated relics demonstrate a complicated chronology and at least several architectural reconstructions of the building. During the surveys,

the experts reached among others the former utility floor – the foundation of floor made of brick tiles. Further works enabled revealing of an original heating system, constructed most probably in 17th/18th century – brick channels intended for air circulation. The experts determined the condition of individual structures as highly differentiated, since a part of the channels was completely filled with debris and sand, while the other were subject to – not always successful – reconstructions dating back to the 19th and early 20th century. Implementation of the Czapski Palace reconstruction design, including adaptation of certain premises for exhibition and museum purposes, in the light of the latest archaeological discoveries, has proven to be a great challenge. With regard to the above, the research team decided to prepare measurement documentation in the form of spatial models of

Przykładowy kafel / Sample tile

Docelowo planuje się wykonanie kompletnego cyfrowego modelu 3D odkrytych konstrukcji. Model ten może stać się elementem wirtualnego zwiedzania Muzeum ASP.

10.

Preparation of the complete digital 3D model of the revealed structures is planned. This model may form a part of virtual sightseeing of the Academy's of Fine Arts Museum.

Ściany pomieszczenia - dokumentacja ortofotogrametryczna / Room walls - orthophotogrammetric documentation

23

Alkierz - dokumentacja ortofotogrametryczna / Alcove - orthophotogrammetric documentation

Ściany pomieszczenia - dokumentacja rysunkowa / Room walls - drawing documentation

22

„Ostatnia wieczerza” w dawnym refektarzu

 Remont konserwatorski i rozbudowa obiektu Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, ul. Gdańska 4

Planując projekt remontu konserwatorskiego i rozbudowy jednego z obiektów Muzeum Okręgowego im. L. Wyczółkowskiego w Bydgoszczy, w ramach prac podczas realizacji projektu dofinansowanego ze środków UE w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko, jego inicjatorzy nie spodziewali się, że oprócz nowego gmachu muzealnego instytucja wzbogaci się o bezcenne malowidła ściennie. Podczas badań historyczno-architektonicznych w jednej z odkrywek, wykonanej w tynkach ściany wschodniej skrzydła południowego, zespół muzealnych konserwatorów odsłonił nieznaną dotąd polichromię. To najstarsza część gmachu muzeum, która została wzniesiona w roku 1616, początkowo pełniąc funkcje klasztorne, później, od lat 60. XIX w., wraz z nowo wybudowanym skrzydłem zachodnim, pełniła funkcję szpitala miejskiego. W miejscu odkrycia znajdował się niegdyś refektarz, czyli charakterystyczna dla klasztorów jadalnia. Malowidła pochodzą z I połowy XVII w., powstały najprawdopodobniej niedługo po wzniesieniu zabudowań klasztornych. Tworzą figuralny pas na wysokości ponad 2 metrów. Te najlepiej zachowane przedstawiają scenę „Ostatniej wieczerzy” – najprawdopodobniej sceny

z życia Chrystusa. Ciekawostką jest fakt, iż malowidła nie były odnotowane w archiwaliach. Klasztor miał charakter klauzurowy i zarówno osoby duchowne, jak i świeccie miały do niego bardzo ograniczony dostęp. Polichromie dawnego refektarza są niewątpliwie najważniejszym odkryciem dokonanym w czasie prac konserwatorskich, ale nie jedynym. Kolejnym są m.in. masywne, profilowane belki stropowe na obydwu kondygnacjach budynku. Nad salą dawnego refektarza środkowa belka ma wyraźnie wyznaczone pole, zdobione wyciętymi rozetami i datą 1616. To poświadcza informacje archiwalne dotyczące lokowania klasztoru. Na pierwszym piętrze odkryto XVIII-wieczny parapet okienny wykonany ze szklawionych na żółto i ciemnozielono płytek ceramicznych. W czasie prac udało się również odnaleźć kilkadziesiąt przedmiotów świadczących o historii miejsca, m.in. XVIII-wieczne naczynia szklane, nocnik z czasów, gdy obiekt pełnił funkcje szpitalne, literaturę medyczną, kalendarzyk z osobistymi notatkami z 1939 r. Wyselekcjonowane artefakty będą eksponowane na wystawie w budynku przy ul. Gdańskiej 4. Zwiedzający będą też mieli szansę podziwiania odkrytych malowideł, także w trakcie ich konserwacji, kiedy okoliczności już na to pozwolą.

 Wojciech Wozniak, Muzeum Okręgowe im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy / Wojciech Wozniak, The Leon Wyczółkowski District Museum in Bydgoszcz

“The Last Supper” in a former refectory

 Conservatory renovation and expansion of the building of the Leon Wyczółkowski District Museum in Bydgoszcz, 4 Gdańska Str.

When planning the conservatory renovation and expansion of one of the buildings of the L. Wyczółkowski District Museum in Bydgoszcz, its initiators could not have expected that, within the works related to implementation of the project co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP, the institution will gain not only the new museum building, but priceless wall paintings. During historical and architectural research of one of the uncovered plasters of the eastern wall of the southern wing, the team of museum conservators revealed the unknown polychromes. This was the oldest part of the museum building, erected in 1616 and serving primarily as the monastery and later, since the 1860s, along with the newly developed western wing, as the municipal hospital. The discovery was made in a place of a former refectory, i.e. a dining room specific for monasteries. The paintings originate from the first half of 17th century and were most probably made shortly after the monastery buildings were constructed. They form a figural belt at the height of more than 2 meters. The best preserved one features the “Last Supper”, while the remaining ones depict most probably the other scenes from the Christ’s life. What’s interesting,

the paintings have not been recorded in the archives. The monastery was an enclosed one, thus both the clergymen and laymen had a restricted access to it. The polychromes of the former refectory belong undoubtedly to the most important discoveries made during the conservation works, yet not the only one. The other objects include massive, profiled bearers on both floors of the building. The bearer over the former refectory has a distinctive field ornamented with curved rosettes and the date of 1616. This proves archival information on the foundation of the monastery. The 18th century windowsill made of glazed yellow and dark green ceramic tiles was found at the second floor. The other discoveries include several hundred of objects proving the site’s history, among others the 18th century glass vessels, a potty from the period, when the monastery was transformed into hospital, medical literature and a pocket diary with personal notes of 1939. Selected artefacts will be presented at the exhibition in the building located at 4 Gdańska Street. The visitors will also see the newly discovered polychromes, including during their conservation, as the circumstances allow.

 Sciana północna dawnego refektarza. U góry widoczny strop z 1616 r. / North wall of the former refectory. Ceiling from 1616 visible at the top.

Odkrycie tego typu malowideł z początku XVII w. w Bydgoszczy jest niemałą sensacją, zwłaszcza że sceny z „Ostatnią wieczerzą” z tamtego okresu są typowe raczej dla Włoch. W Polsce są czymś wyjątkowym.

Discovering such wall paintings dated back to the early 17th century in Bydgoszcz made a huge sensation, the more that the “Last Supper” scenes from that period are typical rather for Italy. In Poland, they are unique.

Fragment sceny „Ostatniej wieczerzy”. Postać Chrystusa i jednego z apostołów / Excerpt from the „Last Supper” scene. The figure of Christ and one of the apostles

Scena „Ostatniej wieczerzy”, z prawej strony widoczna postać Chrystusa / The „Last Supper” scene. The figure of Christ visible on the right. / Bliziej nieokreślona scena z życia Chrystusa / An undefined scene from the life of Christ.

Sala dawnego refektarza w trakcie usuwania wtórnych tynków / Former refectory room during the removal of subsequent layers of plaster.

Malowidło ukryte za ołtarzem

„Klasztor w sercu miasta” - renowacja Bazyliki Ojców Dominikanów w Lublinie

Prace renowacyjne i konserwatorskie prowadzone w ostatnich latach w Bazylice Ojców Dominikanów w Lublinie realizowane były na ogromną skalę. Tego typu projekty zdarzają się raz na 100–200 lat, nie dziwi więc fakt dokonania przełomowych odkryć. Historia świątyni wzniesionej w 1342 r. przez Kazimierza Wielkiego – potem wielokrotnie przebudowywanej – jest złożona i w wielu momentach tragiczna. Kościół w swoim pierwotnym założeniu funkcjonował do pożaru w roku 1550, po którym nastąpiła jego odbudowa w gotyckiej stylizacji. Niestety 25 lat później wielki pożar miasta spowodował niepowetowane straty w jego zabytkowej strukturze. Zniszczeniu uległy wówczas niemal jego całe wyposażenie, więźba dachowa i fasada. Aż do XVIII w. trwały odbudowa i rozbudowa gotyckiej budowli, która w wielu wymiarach zatraciła swoje pierwotne cechy architektoniczne oraz wystrój wnętrz – na rzecz rozwiązań renesansowych i barokowych. Prowadzone prace renowacyjne, współfinansowane ze środków unijnych w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko, dały

niezwykłą możliwość zbadania wielu faz przekształceń kościoła. Co udało się odkryć w świątyni dominikanów

przy ul. Złotej? Podczas prac w obrębie prezbiterium – konserwatorzy odsłanili gotyckie malowidła i żebra sklepienia krzyżowego. Polichromie ścienne pochodzą prawdopodobnie z XVI w. Dominują w nich motywy ornamentyki roślinnej i geometrycznej. Największego odkrycia dokonano jednak po odsunięciu jednego z ołtarzy przytęczowych w nawie głównej – obok Kaplicy Firlejów. W trakcie czyszczenia ściany po prawej stronie łuku tęczowego konserwatorzy odsłanili m.in. twarz Matki Bożej. Zachowany fragmentarycznie układ postaci Marii wskazuje, że jest to najprawdopodobniej fragment sceny Zwiastowania. Malowidło zostało wykonane na warstwie gotyckiego tynku. Jest widoczne na wysokości około 3 m od poziomu posadzki. Podczas renowacji w nawie głównej odkryto także m.in. fragmenty posadzki z XVI w. z zachowanymi śladami sadzy i fundament gotyckiego kościoła znajdujący się 60 cm pod poziomem współczesnej posadzki. W wykopach odnaleziono także na przykład dwa denary z 1325 r. Udało się także odkryć i wyeksponować elementy gotyckiej przeszłości świątyni, w tym m.in. słuźki, fragmenty skutych żeber sklepiennych, profilowane łuki międzyfilarowe i fragmenty samych filarów (obudowanych później ich nową formą).

Ołtarz zasłaniający odkrytą polichromię figuralną (przedstawiającą prawdopodobnie scenę Zwiastowania) to dzieło Sebastiana Zeisla, wybitnego rzeźbiarza rokokowego, datowane na 1761 r. W celu wyeksponowania cennego odkrycia zdecydowano się na odsunięcie ołtarza od ściany.

B. Stolarz

Painting hidden behind the altar

„Monastery at the heart of the city” – renovation of the Basilica of the Dominican Friars in Lublin

The renovation and conservatory works carried out in recent years in the Basilica of the Dominican Friars in Lublin have been of comprehensive nature. Such projects are implemented once in 100–200 years, thus the breakthrough discoveries should not surprise. The history of this temple, erected in 1342 by Casimir The Great – and reconstructed many times – is intricate and at many points of time tragic. In its initial form, the church functioned by the fire in 1550, after which it was reconstructed in Gothic style. Unfortunately, 25 years later, a great fire overwhelming the city caused irretrievable losses to its historical structure. Practically all equipment of the church was damaged, including roof framework and façade. Reconstruction and expansion of the gothic structure that has already lost its original architectural features and interiors to the renaissance and baroque solutions have continued by the 18th century. The renovation works, co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP, provided a unique opportunity to research subsequent stages of the church transformation. What was discovered at the Dominican Friars at Złota Street? During the works in the presbytery, the conservators revealed

gothic paintings and groin vault ribs. The polychromes most probably date back to the 16th century and are dominated by plant and geometric ornaments. The greatest discovery was however made upon pushing away of one of the chancel-arch altars in the central aisle – next to the Firley's Chapel. When cleaning the wall on the right side of the chancel arch, the conservators revealed among others the face of the Mother of God. Partially preserved effigy of Mary suggests that it is most probably a part of the Annunciation scene. The painting was made on a gothic plaster layer and is visible at the height of approx. 3 m from the floor level. During renovation works, the central aisle revealed among others the pieces of 16th century floor with preserved traces of carbon black and foundation of a gothic church located 60 cm below the existing floor level. Two denarii dated back to 1325 were found in the excavations. The archaeologists managed also to reveal and expose the elements of gothic past of the temple, including among others, supporting ribs, parts of unsculpted roof ribs, profiled cross-pillar arches and parts of pillars (fitted in a new style on a later date).

The altar hiding the revealed figural polychrome (depicting most probably the Annunciation scene) is the work of Sebastian Zeisl, recognised rococo sculptor – dated to 1761. In order to expose this valuable discovery it was decided to push the altar away from the wall.

Malowane okno prezbiterium / Painted chancel window

Fragment figuralnej dekoracji malarskiej południowej ściany przytęczowej / Widok na ścianę łuku tęczowego / View of the chancel arch walls

Dawny cmentarz i ukryta płaskorzeźba w Wilanowie

Restauracja i zabezpieczenie symbolu polskiego dziedzictwa kulturowego – Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie

Zrealizowany w latach 2017–2019 w wilanowskim muzeum projekt współfinansowany ze środków Programu Infrastruktura i Środowisko jest inwestycją o niespotykanej wcześniej skali. Obejmuje kilka różnych działań, a prowadzone przy nim prace pozwoliły na dokonanie niezwykłych odkryć. W związku z koniecznością wykonania izolacji przeciwwilgociowej wokół Oranżerii przy południowej ścianie budynku prowadzono badania archeologiczne. Odkryto wówczas sześć pochówków będących częścią dawnego cmentarza parafialnego, związanego ze wsią Milanów (w czasach króla Jana III przemianowaną na Wilanów). Pochówki datowane są na XV–XVII w., czyli końcową fazę użytkowania cmentarza. Są zatem uzupełnieniem wiedzy o funkcjonowaniu terenu przed jego przekształceniem na królewską rezydencję, a także potwierdzają ciągłość osadniczą. Obok jednego ze szkieletów udało się odnaleźć cenne wyposażenie w postaci kolii paciorków szklanych zdobionych białą i niebieską emalią. Ciekawostką jest, że takie wyposażenie grobowe złożono wraz z pochówkiem dziejącym. Archeolodzy dotarli także do fragmentu naczynia

identyfikowanego ze zniszczonym grobem kultury grobów kloszowych (około V w. p.n.e.), co potwierdza, że obszary dzisiejszego Wilanowa zamieszkiwane były już w epoce żelaza. Innego rodzaju odkrycia dokonano podczas prac konserwatorskich przy freskach Michelangela Palloniego i dekoracjach rzeźbiarsko-sztukatorskich na stropach galerii ogrodowych pałacu wilanowskiego. W trakcie wykonywania odkrywek architektonicznych, w ścianie oddzielającej Galerię Południową od Lapidarium, natrafiono na pustą przestrzeń pod sklepieniem, między pionowymi wymurowaniami. Po demontażu kilku cegieł na sklepieniu ukazały się fragmenty płaskorzeźbionej sceny, rozpoznano zarysy chmur i fragmenty postaci. Odkrycie tej niedostępnej i nieoglądanej od połowy XIX w. dekoracji pozwoli na dokładniejsze przebadanie technologii XVII-wiecznych płaskorzeźb, rozmieszczonych między freskami Palloniego, oraz prześledzenie ich przemian kolorystycznych w XVIII w.

Wojciech Hohnicki, Zbigniew Rezska, Eryk Brunśch, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie /
Wojciech Hohnicki, Zbigniew Rezska, Eryk Brunśch, Museum of King Jan III's Palace at Wilanów

Na pierwsze pochówki w tej części wilanowskiego parku natrafiono już w 1955 r. Kolejne prace inwestycyjne pozwoliły na odkrycie i przebadanie około 500 grobów wchodzących w skład dawnego cmentarza parafialnego, datowanych na okres od XII/XIII do XVII w., co potwierdziło dawną metrykę Milanowa-Wilanowa, czyniąc z niego jedną z najstarszych osad w tej części Mazowsza.

Old cemetery and a hidden relief in Wilanów

Restoration and protection of the Polish cultural heritage symbol – Museum of King John III Palace in Wilanów

The project implemented in 2017–2019 in the Museum in Wilanów co-financed from the EU in the framework of the Infrastructure and Environment OP is an investment of an unprecedented scale. It covers several activities and the works performed under this project have led to several remarkable discoveries. With regard to the necessary waterproofing insulation around the Orangery, the archaeological research was performed at the northern wall of the building. It revealed six burials being a part of the old parish cemetery of the Milanów village (renamed to Wilanów at the times of King John III). The burials are dated back to 15th – 17th century i.e. the twilight years of the cemetery's operation. Therefore, these burials supplement our knowledge on use of the area before it was transformed into the royal residence and confirms the settlement continuity. One of the skeletons was buried with precious artefacts in a form of a necklace of glass beads ornamented with white and blue glaze. It is curious that this artefact was found in a child's grave. The archaeologists discovered also a part of a vessel identified with a damaged grave from the Cloche Grave culture (approx. 5th century BC),

which confirms that the areas of today's Wilanów have been inhabited as early as in the Iron Age. The other discovery was made during conservation of the Michelangelo Palloni's frescos and sculpture and stucco decorations at the ceilings of the garden galleries of the Wilanów Palace. During architectural uncovers, an empty space was revealed under the ceiling between vertical brick structures in a wall separating the Southern Gallery and Lapidarium. After removing a few bricks, it was found that the ceiling is covered with a relief. Outlines of clouds and parts of effigies were visible. Discovery of this concealed decoration, hidden from the middle 19th century will enable more detail studies on the technology of 17th century reliefs arranged between the Palloni's frescos and on their colouristic transformations throughout the 18th century.

▶ Skanowanie Gabinetu Al Fresco / Scanning of the Al Fresco Cabinet
▶ Dekoracje freskowe na parterze pałacu po konserwacji i zabezpieczeniu /
Fresco on the ground floor of the palace after protective conservation works

The first burials in this part of the Wilanów Park were found as early as in 1955. Subsequent investment works enabled discovery and surveying about 500 graves from the former parish cemetery, dated back to 12th/13th to 17th century, which confirmed the time record of Milanów – Wilanów and made it one of the oldest settlements in this part of Mazovia.

Kopia figury Herkulesa / A copy of the figure of Hercules ▶

Luksusowe łaźnie Rzymskie w Łańcutcie

Ochrona i rozwój dziedzictwa kulturowego dawnej Ordynacji Łańcuckiej poprzez prace remontowo-konserwatorskie oraz wykreowanie nowych przestrzeni ekspozycyjnych w budynku Zamku oraz zabytkowym Parku Muzeum - Zamku w Łańcutcie (OR-KA II, III, IV, VII)

Jednym z zadań dofinansowanego ze środków unijnych w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko projektu, który objął XVII-wieczny Zamek w Łańcutcie, było odtworzenie i udostępnienie zwiedzającym historycznych łaźni Rzymskich znajdujących się w jego piwnicach. Powstałe pod koniec lat 20. ubiegłego stulecia łaźnie zaprojektowane zostały przez Tadeusza Dachowskiego na zlecenie ostatniego właściciela zamku – hrabiego Alfreda III Potockiego. Miały charakter luksusowy i wyposażone były w najnowocześniejsze w tamtych czasach systemy grzewcze, urządzenia kąpielowe, saunę i urządzenia do elektroterapii. Funkcjonowały przy nich również bar i elegancki gabinet wypoczynkowy z pięknymi meblami, który został w ramach projektu odtworzony. Założenia projektu zakładały więc odtworzenie tych unikalnych w skali Polski wnętrz. Jego efekty przerosły jednak wszelkie oczekiwania. W czasie prac remontowo-konserwatorskich udało się m.in. odkryć zachowane fragmenty polichromii. Spod wielu warstw kurzu i zanieczyszczeń oczom konserwatorów ukazały się m.in. fontanna w arkadzie nad schodami

oraz stwory morskie i motywy dekoracyjne nawiązujące do dekoracji innych wnętrz parteru. Zachowane fragmentaryczne elementy boazerii dębowej pozwoliły na odtworzenie jej w dawnym zakresie. Odwiedzający mogą je podziwiać w barze i pokoju wypoczynkowym. W trakcie remontu udało się również odkryć duże ilości płytek ceramicznych, wykorzystanych oczywiście przy wykańczaniu łaźni. Nowe życie dostały ponadto jednobiegowe, drewniane dębowe schody, prowadzące z parteru do łaźni Rzymskich i niejako wprowadzające gości w niezwykle klimat tego miejsca. Odtworzenie pierwotnego wystroju pomieszczeń łaźni było możliwe dzięki zachowanym fotografiom archiwalnym z lat 20. i 30. XX w., autorstwa Józefa Piotrowskiego, dostępnych w archiwum Muzeum-Zamku w Łańcutcie. Dzięki rzetelnej i żmudnej pracy wielu specjalistów oraz wsparciu Funduszy Europejskich, Muzeum-Zamek może się poszczycić atrakcją unikalną na skalę Polski – historycznymi łaźniami Rzymskimi. Prywatny, profesjonalny, niezwykle elegancko wyposażony kompleks do elektro- i hydroterapii wraz z Salonem Wypoczynkowym i Pijalnią Wód w wyrafinowany sposób łączy idee antycznej rozrywki w murach tchnących tradycją Polski szlacheckiej.

Małgorzata Szewczyk, Marek Kosior, Muzeum - Zamek w Łańcutcie / Małgorzata Szewczyk, Marek Kosior, Castle Museum in Łańcut

Luxurious Roman Baths in Łańcut

Protection and development of the cultural heritage of the former Łańcut Estate through renovation and conservation works, and the creation of new exhibition spaces in the Castle building, as well as historic Park of the Castle Museum in Łańcut (OR-KA II, III, IV, and VII).

One of the project tasks co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP which included Łańcut Castle from 17th-century, was to recreate and make available to visitors the historical Roman Baths located in its cellars. Built at the end of the 1920s the baths were designed by Tadeusz Dachowski at the request of the last owner of the Castle, i.e. Count Alfred Potocki III. They were luxurious and equipped with the most modern heating systems, bathing equipment, saunas and electrotherapy devices available at that time. There was also a bar and an elegant lounge with beautiful furniture which was reconstructed as part of the project. Hence the assumptions of the project assumed the reconstruction of these unique interiors that couldn't be found anywhere else in Poland. Its effects however exceeded all expectations. During the renovation and restoration works a few discoveries have been made, inter alia, the preserved fragments of the polychrome. After removing many layers of dust and dirt the conservators could see, among others, a fountain in the arcade above the stairs, sea creatures and decorative motifs referring to the decoration of other interiors on the ground floor. The preserved fragments of the oak panelling allowed

for its reconstruction to bring back its old glory. Visitors can admire them in the bar and lounge area. Other discoveries made during the renovation works include a large amounts of ceramic tiles used in the finishing of the baths. A single-flight wooden oak staircase leading from the ground floor to the Roman Baths and in a way introducing guests to the unusual atmosphere of this place has also been given a new lease of life. The reconstruction of the original interior of the baths was possible thanks to the preserved archival photographs from the 1920s and 1930s by Józef Piotrowski available in the archives of the Castle Museum in Łańcut. Thanks to the accurate and painstaking work of many specialists and the support of European Funds, the Castle-Museum is proud to present, unique in Poland, historical Roman Baths. A private, professionally run, and very elegantly equipped complex for electro and hydrotherapy with the Rest Lounge and the Mineral Water Drinking Room combines, in the best way possible, the ideas of ancient entertainment with the atmosphere of noble Poland within its walls.

Numerous guests who stayed here, at the invitation of the Potocki family, rested in Roman Baths of the Łańcut Castle. Perhaps the Princess and the Prince of Kent who visited the Łańcut Castle in 1937 indulged themselves in the lap of this luxury as well.

Z zejście do łaźni Rzymskich po konserwacji / Descend to Roman Baths after conservation works ▶

Cesarska Sala na Dworcu Głównym

Odtworzenie Zabytkowego Historycznego Kompleksu Dworca Wrocław Główny z przebudową kolejowej infrastruktury technicznej

Dworzec Główny we Wrocławiu to jedna z wizytówek stolicy Dolnego Śląska. Zarówno mieszkańcy, jak i turyści zachwycają się charakterystyczną bryłą oraz subtelnymi zdobieniami, łączącymi elementy neogotyku angielskiego i secesji. Przywrócenie dawnego blasku oraz wiele nowoczesnych rozwiązań funkcjonalnych to zasługa renowacji i prac budowlanych, które objęły kompleks dworca przed kilkoma laty, dzięki wsparciu ze środków unijnych w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko. Odmieniło się otoczenie dworca, plac przed dworcem zyskał prawdziwie miejski charakter. Pojawiły się na nim zielone wyspy, poprzecinane alejkami, oraz dwa szpalery platanów klonolistnych i kolorowe fontanny. Zachowano historyczny wygląd dworca, dostosowując go do współczesnych potrzeb i standardów obsługi podróżnych. Wiele zabytkowych elementów poddano renowacji, część odtworzono na wzór oryginalnych. Przeprowadzone prace były bardzo rozległe, nie potwierdziły jednak krążących od lat miejskich legend, jakoby pod gmachem dworca znajdowały się tajne kondygnacje. Nie znaleziono również słynnego Złotego Pociągu. Jednak apetyt na wielkie odkrycia

został zaspokojony. Stało się to za sprawą prac konserwatorskich poczynionych w dwóch salach: Sesyjnej i Cesarskiej. Pierwsza z nich zachwyca unikalnym kasetonowym stropem, pochodzącym z lat 1855–1857. Wykonano go według projektu malarza H. Vogla z blachy cynkowej pokrytej dekoracją, która imituje słoje drewna. Ściany pomieszczenia zdobi tapeta, która nie jest historyczna, ale jest na nią stylizowana. Sama zaś sala otwierana jest na wyjątkowe okazje, na przykład wystawy czy konferencje. Druga, „odkryta” podczas prac budowlanych sala, a konkretnie jej wystrój, został przygotowany prawdopodobnie na przyjazd cesarza Wilhelma II na *Kaiser Tage* w 1906 r. Prace w położonym na parterze wschodniego ryzalitu pomieszczenia odsłoniły takie elementy, jak drewniany strop z bogatą heraldyką odnoszącą się do cesarstwa niemieckiego. W każdej z czterech części stropu umiejscowiono również po jednym aniele trzymającym na poduszkach insygnia władzy cesarskiej. Natomiast na kolumnie podtrzymującej strop odkryto cztery orły cesarskie.

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, Bartłomiej Szana / Ministry of European Funds and Regional Policy, Bartłomiej Szana

Imperial Hall at the Main Railway Station

Restoration of the Historic Railway Station Complex Wrocław Główny with a reconstruction of the technical railway infrastructure

The Main Railway Station in Wrocław is one of the showcases for the capital of Lower Silesia. Both residents and tourists are enchanted with its characteristic form and subtle ornaments, combining elements of the Gothic Revival and Art Nouveau. The restoration of the former splendour and introduction of many modern functional solutions are the result of the renovation and construction works which covered the railway station complex several years ago, co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP. The surroundings of the station have changed, the square in front of the station has gained a truly urban character. Green islands crossed by paths and two rows of London plane trees and colourful fountains have been created on it. The historical appearance of the station has been preserved, adapting it to modern needs and standards of passenger service. Many historic elements have been renovated, some have been recreated to look like the original ones. The work carried out was very extensive, but it did not confirm the urban legends circulating for years that there were secret storeys under the building of the railway station. The famous Golden Train has also not been found. However, the appetite for

great discoveries was satisfied. This happened due to restoration works carried out in two rooms: the Session Hall and the Imperial Hall. The former one delights with a unique lacunar ceiling, dating from 1855–1857. It was made according to the design by painter, H. Vogel, of zinc sheet covered with an ornament imitating tree rings. The walls of the hall are decorated with non-historical wallpaper, but stylised as one. The hall itself is opened for special occasions, such as exhibitions or conferences. The second hall, “discovered” during construction works, and more specifically its interior decoration, was probably prepared for the arrival of Emperor Wilhelm II to the *Kaiser Tage* in 1906. Work in the room situated on the ground floor of the eastern break revealed elements such as a wooden ceiling with rich heraldry referring to the German Empire. There is also one angel in each of four parts of the ceiling, holding the imperial insignia of on cushions. Four imperial eagles were also discovered on the column “supporting” the ceiling.

Kasetonowy strop Sali Sesyjnej / The coffered ceiling of the Session Hall
Sala Cesarska / Imperial Hall

15. Wrocław Główny Railway Station is not only beautiful rooms – careful observers will certainly notice ornaments in the form of dragon heads when entering the platforms. This is a blacksmith's handicraft, recreated on the basis of the original design from platform 5.

Sala Sesyjna - podczas wystawy European Glass Festival / Session Hall - during the European Glass Festival exhibition

Dworzec Główny we Wrocławiu wraz z otoczeniem / Main Railway Station in Wrocław and its surroundings

Sala Cesarska - przedsionek, herb / Imperial Hall - vestibule, coats of arms

Dworzec Wrocław Główny to nie tylko piękne sale, uważni obserwatorzy podczas wejścia na perony z pewnością dostrzegą ozdoby w postaci smoczyczych głów. To rękodzieło kowalskie, odtworzone na podstawie oryginalnego wzoru z peronu nr 5.

Podwodne skarby

Modernizacja toru wodnego Świnoujście - Szczecin do głębokości 12,5 m

Przystępując do prac związanych z modernizacją toru wodnego Świnoujście – Szczecin, współfinansowanych ze środków unijnych w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko, obejmujących m.in. pogłębienie do 12,5 m na odcinku 62 km, nikt nie przypuszczał, że inwestycja ta przyniesie odkrycia w postaci kilkudziesięciu ton zabytków. Najstarsze z wydobytych z dna toru obiektów datowane są na czasy średniowiecza, większość jednak pochodzi z początku XX w. oraz z okresu II wojny światowej.

Do średniowiecznych znalezisk należy miecz z zachowanym fragmentem skórzano-drewnianej pochwy, prawdopodobnie XII-wieczny. Jednak nie tylko wiek zabytku, ale również fakt odnalezienia kompletnej broni jest niezwykle, najczęściej bowiem odnajduje się miecze i pochwy osobno. Inne znaleziska, mające charakter zabytków archeologicznych, to m.in. kotwice z różnych okresów. Liczna grupa to tzw. kotwice martwe, przeznaczone do trwałego kotwiczenia, reprezentujące różne typy, kształty i materiały,

od kamiennych przez stalowe, stalowo-betonowe, do betonowych. Do bardzo cennych odkryć należą

elementy ciężkiego krążownika *Lützow* oraz elementy amerykańskiego ciężkiego bombowca B-17, zwanego „Latającą Fortecą”. Krążownik *Lützow*, uszkodzony w 1945 r. podczas nalotu 617 Dywizjonu RAF, osiadł na mieliźnie na Kanale Piastowskim w Świnoujściu i został zniszczony przez Niemców. Po wojnie wrak wydobyli Rosjanie, którzy w 1947 r. zatopili go na Bałtyku podczas testowania nowych bomb lotniczych. Wydobyte nitowane blachy o grubości około 4 cm i wadze 9 ton są najprawdopodobniej opancerzeniem wieży artyleryjskiej. Ponadto udało się wydobyć cały kontener metalowych części pochodzących z okrętu. Są to m.in. haki, śruby, narzędzia, bulaje, części drzwi okrętowych, elementy wyposażenia, elementy elektryczne, jak również skórzane części butów. Najnowsze znaleziska to niezwykle rzadkie pod względem muzealnym i kolekcjonerskim elementy niemieckich okrętów podwodnych (*U-Boot*). Pozostałości okrętów lub ich wyposażenie, części uzbrojenia, stare nitowane boje, które przed wojną wyznaczały granice toru wodnego, są w bardzo dobrym stanie, mimo że w wodzie przeleżały kilkadziesiąt lat.

Ciężki krążownik *Lützow*, którego fragmenty udało się odnaleźć na dnie toru wodnego, był potocznie nazywany pancernikiem kieszonkowym. Pierwotnie nosił nazwę *Deutschland*, którą zmieniono w 1940 r. na polecenie Adolfa Hitlera. Obawiano się bowiem, że ewentualne zatopienie okrętu o nazwie *Deutschland* byłoby niekorzystne propagandowo.

Underwater treasures

Modernization of the Świnoujście - Szczecin fairway to a depth of 12.5 m

When commencing works related to the modernization of the Świnoujście - Szczecin fairway co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP including its deepening to 12.5 m over 62 km section, no one suspected that this investment will bring discoveries in the form of several dozen tons of monuments. The oldest of the objects excavated from the bottom of the track date back to the Middle Ages, but most of them come from the beginning of the 20th century and the World War II period.

Finds from the medieval period include inter alia sword with a preserved fragment of leather and wooden scabbard probably from the 12th century. However, not only the age of the find but also the fact that the weapon was complete makes it extraordinary because most often swords and scabbards are found separately. Other archaeological finds include anchors from different periods. Many of them belong to the group of so-called dead anchors intended for permanent anchoring of various shapes and sizes and made of materials ranging from stone through steel, steel and concrete to concrete ones. Very valuable discoveries include elements of

the *Lützow* heavy cruiser and elements of the American Boeing B-17 Flying Fortress. *Lützow* cruiser, damaged in 1945 during an air raid of the 617th RAF squadron, ran aground in the Piastowski Canal in Świnoujście and was destroyed by the Germans. After the war, the wreckage was recovered by the Russians who in 1947 sank it in the Baltic sea while testing new air bombs. The salvaged riveted sheets about 4 cm thick and weighing 9 tons are most likely the armour of the artillery turret. In addition, the entire container of metal parts from the ship was recovered. These include hooks, screws, tools, portholes, port door, equipment parts, electrical components, as well as leather shoe parts.

The latest finds are extremely rare and sought after by museums and collectors and include elements of German submarines (*U-Boot*). The remains of ships or their equipment, parts of armaments, old riveted buoys which before the war marked the boundaries of the fairway are in very good condition despite the fact that they have spent several dozen years in the water.

Lützow heavy cruiser, the fragments of which were found at the bottom of the fairway, was colloquially referred to as a pocket battleship. Originally called *Deutschland* was renamed in 1940 at the behest of Adolf Hitler. It was feared that the possible sinking of the ship named *Deutschland* would have negative consequences in terms of propaganda.

► Stare nitowane boje / Old riveted buoys
► Fragmenty krążownika Lützow w muzeum / Fragment of Lützow in the museum

► Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu / The Museum of Polish Arms in Kołobrzeg

► Kolekcja kotwic / Collection of anchors
► Miecz średniowieczny / Medieval sword

► Kotwica / Anchor

Stara nitowana boja / Old riveted buoy

Ślady epoki brązu i wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku na trasie S7

Budowa drogi ekspresowej S7 Olsztynek – Płońsk, odc. Napierki – Płońsk

Budowę drogi ekspresowej S7 Olsztynek – Płońsk na odcinku Napierki – Płońsk, która dofinansowana jest ze środków Programu Infrastruktura i Środowisko, poprzedziły ratunkowe badania archeologiczne. Efekty pracy archeologów stanowiły pewne pozytywne zaskoczenie. W kilku bowiem przypadkach (stanowiska Kowalewko Szyjki 5, Mdzewo 5 czy Mdzewo 10) natrafiono na znacznie rozleglejsze niż wynikało to z rozpoznania struktury osadnicze, datowane od epoki brązu aż po okres wojny polsko-bolszewickiej. Do najciekawszych znalezisk zaliczyć można ciepłarnię z stanowiska Józefów 1, które dostarczyć może m.in. danych odnośnie do stanu zachowania populacji w pradziejach (do czego przyczyniają się badania antropologiczne szczątków ludzkich). Z kolei wykopaliska prowadzone na stanowisku Kowalewko Szyjki 5 przyniosły nowe dane na temat zespołów osadniczych kultury łużyckiej z okresu schyłku jej istnienia na tych terenach. Dokonane tutaj w szerokim zakresie rozpoznanie nie byłoby możliwe, gdyby

nie realizowana inwestycja drogowa. Jednakże za najbardziej interesujące uznać można odkrycie z Otocznej Nowej z okresu wojny polsko-bolszewickiej, manifestujące się w postaci założeń obronnych (okopy, stanowiska strzeleckie), współistniejących z osadą z okresu wczesnej epoki żelaza. Archeolodzy odkryli tutaj m.in. łuski karabinowe, skorupy pocisków szrapnelowych, a także okop, który okazał się dla nich dużym zaskoczeniem. Nie był on bowiem widoczny podczas prospekcji terenowej, a prowadzone w tym miejscu wcześniejsze badania wskazywały na istnienie osady kultury łużyckiej. Należy tu podkreślić, że badania stanowisk militarnych wciąż stanowią pewne *novum*, szczególnie z tego właśnie okresu. Ciekawostką może być fakt tak nielicznych znalezisk militarnych. Sugerować to może, iż na tym terenie walki były stosunkowo mało intensywne. Bliższe jednak ustalenie przyczyn takiego stanu rzeczy będzie możliwe na etapie opracowania wyników badań.

Interesujący jest również kontekst znalezisk grobowych z Józefowa. Pochówki te lokalizowane były na brzegu niewielkiego cieków wodnego, a w ich otoczeniu znaleziono wiele palenisk. Taka sytuacja może wskazywać na pewną formę obrzędowości, na przykład ceremonialne palenie ognisk podczas pochówków.

ASINUS Igor Maciszewski / Igor Maciszewski ASINUS

Trails of the Bronze Age and the Polish-Soviet War 1920 on S7 route

Construction of the S7 Olsztynek – Płońsk expressway, Napierki – Płońsk section

Construction of the S7 Olsztynek – Płońsk expressway at the Napierki – Płońsk section co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP has been preceded by rescue archaeological research. The results of archaeological works brought a kind of positive surprise. In several cases (Kowalewko Szyjki 5, Mdzewo 5 or Mdzewo 10 sites), the identified settlement structures were found to be much more expansive than suggested at the exploration stage and dated between the Bronze Age and the times of Polish-Soviet War 1920. The most interesting findings include a crematory burial ground identified at the Józefów 1 site, which can provide information on among other the condition of population in the ancient ages (obtained from anthropological examinations of human remains), while the excavation works carried out at the Kowalewko Szyjki 5 site revealed new data on settlement structures of the Lusatian culture at the twilight of its existence at these areas. Extensive archaeological exploration at this area would not be possible without the currently implemented road investment.

The most interesting however is the discovery from Otocznia Nowa from the Polish-Soviet War 1920, in the form of defensive structures (trenches and firing positions) co-existing with the early Iron Age settlement. The archaeologists discovered among others rifle shells, shrapnel shell-cases as well as a trench that found to be a great surprise. It was not visible during the field prospection, while the earlier research suggested a presence of Lusatian culture settlement. One should emphasize that military sites research continue to be a novelty, including in particular the sites for this period. This may suggest low intensity of military activities in this area. Detailed determination of causes behind such state of affairs will be possible at the stage of development of research results.

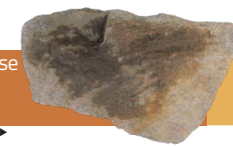
A context of grave discoveries in Józefów is also of significance. These burials were located at the bank of a small watercourse with plenty of fireplaces nearby. This may suggest a form of ritual, e.g. ceremonial fires during burials. More detail reconstruction of burial rituals from more than 2000 years might be enabled by specialist physical and chemical analyses.

Zarno kamienne, epoka brązu / Stone hand mill, bronze age

Widok na okop w Otocznej Nowej / View of the trench in Otocznia Nowa

37

36

Widok na okop w Otocznej Nowej / View of the trench in Otocznia Nowa
Łuska 7,62x5,48, wyprodukowana w 1917 r. przez Greenwood & Bailey, Leeds, UK /
7,62x5,48 cartridge manufactured in 1917 by Greenwood & Bailey, Leeds, UK

▼ Kamienne żarno z Józefowa /
Stone hand mill from Józefów

Pacownia Archeologiczna Mirosław Mazurek / Mirosław Mazurek Archaeological Studio

Fortyfikacje na drodze ekspresowej nr 17

Budowa drogi ekspresowej S17 Warszawa – Garwolin, odc. w. Lubelska – Garwolin

Inwestycje drogowe już nieraz przekształcały teren prac budowlanych w teren prac archeologicznych. Nie inaczej było przy budowie drogi ekspresowej nr S17 Warszawa – Garwolin, dofinansowanej ze środków Programu Infrastruktura i Środowisko. Na wysokości Wiązowny w okolicach miejscowości Emów natrafiono bowiem na pozostałości po umocnieniach z czasów I i II wojny światowej oraz wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku. Piaszczyste wydmy w okolicy Wiązowny w ciągu 30 lat zostały wykorzystane do celów obronnych przez cztery różne armie. Na tzw. Przedmościu Warszawskim polowe fortyfikacje wznosiły oddziały armii niemieckiej, a w 1920 r. Polacy. Z okopu z czasów wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. udało się wydobyć bardzo dużą liczbę zabytków. Odkryto m.in. destrukcję karabinu *Mauser*. Podczas II wojny światowej starą linię obrony wykorzystali Niemcy. Fortyfikacje w postaci okopów pod moździerz i ukryć dla pojazdów wykonali w latach 1941–1944. Podobne ślady umocnień znajdują się w Woli Karczewskiej, gdzie odkryto pozostałości po rowie

przeciwpancernym i okopy punktu oporu kontrolującego szosę Lublin – Warszawa. Po wyparciu Niemców w sąsiedztwie umocnień rozlokowały się siły Armii Czerwonej. Wszystkie te fortyfikacje nakładają się na siebie w okolicy Wiązowny na stanowisku archeologicznym Emów 7. W czasie prac archeologicznych udało się odsłonić m.in. pozostałości po schronie biernym z blachy falistej, wyposażeniu żołnierzy, a także dużą liczbę łusek z życia codziennego żołnierzy. Są wśród nich m.in. napaśtek i igły do szycia, pudełko po paście do butów, a nawet para kobiecych kolczyków. Łącznie odnaleziono tutaj około tysiąca eksponatów! Wszystkie artefakty trafią do Stowarzyszenia na rzecz Zabytków Fortyfikacji „*Pro Fortalicium*”, które tworzy unikalny produkt turystyczny „Szlak Pozycji Przedmościa Warszawa na terenie powiatu otwockiego”.

Pozostałości po schronach z blachy falistej są bardzo cennym znaleziskiem. Ukrywali się w nich żołnierze piechoty. Przetrwali do naszych czasów prawdopodobnie tylko dzięki temu, że Niemcy przesunęli swoją linię obrony w stronę Pogorzeli.

Fortifications on the express way No 17

Construction of S17 Warsaw – Garwolin expressway, Lubelska node – Garwolin section

It is not the first time a road investment transforms the area of construction works into an archaeological site. This was just the case of construction of the S17 Warsaw – Garwolin expressway, co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP. Near Wiązowna and in the vicinity of Emów locality, the workers found the remains of fortifications from the WWI, the Polish-Soviet War 1920, WWII times. During these thirty years, sandy dunes surrounding Wiązowna have been used for defensive purposes by four different armies. So called Bridgehead Warsaw (German *Brückenkopf Warschau*) was occupied for field fortifications by the German troops, while in 1920 by the Poles. The trench dating back to the Polish-Soviet War 1920 revealed plenty of historical objects, including a destructed *Mauser* rifle. During the WWII, the old defence line was used by the Germans. Fortifications in the form of mortar and vehicle trenches were constructed in 1941-1944. Similar trails of fortifications are located in Wola Karczewska, where the remains of anti-tank trench and trenches belonging to the resistance point controlling the Lublin – Warsaw route. After ousting the Germans, the fortifications were occupied by the Red Army forces.

All fortifications overlap at the Emów 7 archaeological site near Wiązowna. During the surveys, the remains of passive bunker made of corrugated sheet, soldiers' equipment as well as plenty of shells were found. Valuable discoveries include everyday objects from the soldiers' life, for example, a thimble and needles, shoe paste box and even a pair of female earrings. The archaeologists discovered nearly one thousand artefacts! All these will be handed over to the Association for Fortification Monuments "*Pro Fortalicium*", which creates a unique tourist product entitled: "Bridgehead Warsaw route at the area of the Otwock Poviát".

18.

The remains of the corrugated sheet bunkers are practically priceless. These bunkers served as a shield for the infantry soldiers. They survived most probably due to moving the German defence line towards Pogorzeli.

39

Pogrzeb po 100 latach - sekret kapliczki w Trzciance

Budowa drogi ekspresowej S8 Wyszków - Białystok, odc. Wyszków - granica woj. mazowieckiego /podlaskiego

W maju 2017 r. w Brańszczyku miał miejsce niezwykły pogrzeb. Uroczyste pochowano dwóch żołnierzy: ppor. Tadeusza Wagnera i strzelca Józefa Jerzyńskiego. Służyli oni w 201 Ochotniczym Pułku Piechoty, którego główną siłą byli harcerze i studenci. Przez niemal 100 lat spoczywali we wspólnej mogile, pod dachem kapliczki przydrożnej w Trzciance. Swoje życie oddali w obronie ojczyzny, walcząc przeciwko bolszewikom w Bitwie Warszawskiej 1920 r. Polegli w pierwszych dniach sierpnia między Zambrowem a Ostrowią, a samą kapliczkę kilka lat po śmierci syna wystawili w miejscu jego pochówku Józef Wagner i Maria z Keppów - rodzice mającego zaledwie 24 lata Tadeusza Wagnera. Gdyby nie budowa drogi ekspresowej S8 Wyszków - Białystok, dofinansowana ze środków unijnych w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko, młodzi żołnierze Wojska Polskiego nadal spoczywaliby pod kapliczką. Z uwagi na inwestycję drogową, obiekt trzeba było przesunąć około 40 m poza obręb przebudowywanej drogi, a szczątki ludzkie ekshumować. Przy okazji prac

archeologom udało się odnaleźć elementy umundurowania, obuwia i oporządzenia wojskowego, dzięki czemu można było rozpoznać, który ze zmarłych był oficerem, a który szeregowcem. Zachował się także odręcznie napisany telefonogram o charakterze meldunkowym oraz rzeczy osobiste. Przy żołnierzach znaleziono m.in. błaszaną manierkę niemiecką, manierkę brytyjską, kubeczek metalowy emaliowany, prawdopodobnie produkcji fabryki Wulkan w Warszawie, kieliszek szklany, łyżkę, fikę papierosową i bibułki po papierosach, metalowy pojemnik, druk apteczny z warszawskiej apteki mgr. Bukowskiego oraz niewielki fragment papierowego opakowania po czekoladzie. Odnaleziono także amunicję - 66 nabojów karabinowych, kaliber 8x50,5 R mm, stosowanych do karabinów, karabinków i ciężkich karabinów maszynowych produkcji francuskiej. Po odczytaniu sygnatur jednego z nabojów okazało się, że został on wyprodukowany w trzecim kwartale 1918 r. przez francuską fabrykę *Atelier de Construction de Versailles*.

Państwowa Archeologiczno - konserwatorska SzPIA Jakub Afrejski / Państwowa Archeologiczno - konserwatorska SzPIA i Jakub Afrejski / Conservation Studio

Funeral after 100 years - the secret of the small shrine in Trzcianka

Construction of the S8 Wyszków - Białystok expressway, section Wyszków border of Mazowieckie/Podlaskie voivodship

In May 2017, an unusual funeral took place in Brańszczyk. A ceremonial burial of two soldiers, i.e. Second Lieutenant Tadeusz Wagner and the gunner Józef Jerzyński took place. They served in the 201 Volunteer Infantry Regiment made up mainly of scouts and students. For almost a hundred years they rested in a common grave under the roof of a small roadside shrine in Trzcianka. They gave their lives while defending their homeland, fighting against the Bolsheviks in the -Polish-Soviet War 1920. They died in the first days of August between Zambrow and Ostrów. A few years later in the place of death of Tadeusz Wagner who was only 24 years old at the time, a small shrine was erected by his parents, i.e. Józef Wagner and Maria née Kepp. Construction of the S8 Wyszków - Białystok expressway co-financed from the EU in the framework of Infrastructure and Environment OP, allowed for ceremonial burial of those young soldiers of the Polish Army. Due to the road investment, the structure had to be moved about 40 meters beyond the reconstructed road and the human remains had to be exhumed.

During the work, archaeologists managed to find elements of uniforms, shoes, and military equipment thanks to which it was possible to identify who was an officer and who was a private. A handwritten telephone report and personal belongings were also found. Other artefacts found include, among others, a German tin flask, a British flask, an enamelled metal mug probably produced by the Wulkan factory in Warsaw, shot glass, spoon, cigarette holder and cigarette paper, a metal container, pharmacy print from the Warsaw of M. Bukowski's pharmacy, and a small fragment of a paper chocolate packaging. Also found was ammunition, i.e. 66 rounds of 8x50.5 R mm rifle cartridges used for rifles, carbines, and heavy machine guns produced in France. After reading the signatures of one of the cartridges it turned out that it was produced in the third quarter of 1918 by the French factory *Atelier de Construction de Versailles*.

Tadeusz Wagner - 24-letni student szkoły inżynierskiej Wawelberga zginął od ręcznego granatu bolszewickiego. Koledzy broni przywieźli jego ciało do pobliskiej parafii. Pochowano go razem z Józefem Jerzyńskim na polu wsi Trzcianka, nad rowem przy szosie w stronę Wyszkowa, pośpiesznie, bez asysty honorowej, wieńców i zniczy.

19.

Tadeusz Wagner - a 24-year-old student of the Wawelberg engineering school was killed by a Bolshevik hand grenade. His comrades brought his body to a nearby parish. He was buried together with Józef Jerzyński in the field of the village of Trzcianka by the ditch by the road towards Wyszków, hastily without honorary assistance, flowers, and candles.

Błaszaną manierkę znaleziono przy szczątkach ppor. Tadeusza Wagnera / A tin flask found with the remains of 2nd Lt. Tadeusz Wagner

41

Manierka brytyjska, wzór 1908 / British flask, type 1908 / łyżka / Spoon

Guziki mundurowe znalezione przy szczątkach ppor. Tadeusza Wagnera / Uniform buttons found with the remains of 2nd Lt. Tadeusz Wagner

Kieliszek szklany / Shot glass / Kubeczek metalowy emaliowany, firma papierosowa / Enamel metal cup, cigarette holder

Wydawca / Published for	Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, Departament Programów Infrastrukturalnych / Ministry of Development Funds and Regional Policy, Department of Infrastructural Programmes Wspólna 2/4 00-926 Warszawa www.pois.gov.pl
Opracowanie / Published by	EURO PILOT Sp. z o.o. ul. S. Konarskiego 3 01-355 Warszawa tel./fax. +48 22 664 37 20, +48 22 664 50 91 www.europilot.com.pl
Tekst /Text	Barbara Toczyska Jolanta Sieradzka-Kasprzak Magdalena Budkiewicz Dominika Borówka-Sitnik
Projekt i skład / Graphic design and typesetting	Ewa Chmielewska
Zdjęcia okładka / Cover photos	Pracownia Archeologiczna Grandor Weronika Bujnowicz-Zgodzińska / Archaeological Studio Grandor Weronika Bujnowicz-Zgodzińska Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie / State Archaeological Museum in Warsaw Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego / Foundation for Archaeological Centre in Rzeszów Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk / The Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie / Museum of King Jan III's Palace at Wilanów Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu / The Museum of Polish Arms in Kołobrzeg Archiwum Zespołu Archeologicznych Badań Ratowniczych. IAE PAN Wrocław / Digital archive of Archaeological Research and Rescue Team. IAE PAN Wrocław

ISBN 978-83-8218-012-1

Publikacja finansowana ze środków Funduszu Spójności i budżetu państwa
w ramach pomocy technicznej Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020

Publication financed from the European Union Cohesion Fund and the state budget
under the technical assistance of the Infrastructure and Environment Operational Programme 2014-2020

Warszawa 2020 r. / Warsaw 2020 r.

Egzemplarz bezpłatny / Free copy

Rzeczpospolita
Polska

Ministerstwo
Funduszy
i Polityki Regionalnej

Unia Europejska
Europejskie Fundusze
Strukturalne i Inwestycyjne

Publikacja finansowana ze środków Funduszu Spójności i budżetu państwa
w ramach pomocy technicznej Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020

Publication financed from the European Union Cohesion Fund and the state budget
under the technical assistance of the Infrastructure and Environment Operational Programme 2014-2020